

การวิเคราะห์ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตรา ในคานลักษณะการแต่ง

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ลักษณะการแต่งลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตราใน 3 คาน ดังนี้

- 5.1 วิธีแต่ง
- 5.2 ท่วงทำนองแต่ง
- 5.3 ศิลปะการแต่ง

5.1 วิธีแต่ง

ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตรา มีโคลงบานแพนยกออกไว้ว่า กรมหมื่นไกรสรวิจิต¹ อาราธนาให้กรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ขึ้น เมื่อปีมะโรง จุลศักราช 1206 (พ.ศ. 2387) ใช้เวลาทรงนิพนธ์ประมาณปีครึ่งจึงแล้วเสร็จ ดังโคลงว่าดังนี้

ชบวนสถลชลมารคล้วน	ลของบท โคลงเฮย
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	เริ่มอ้าง
แต่งเลือกลักษณะเสาวพจน์	นิพนธ์พากย์ นั้นา
เสนอพระเกียรติกระษัตริย์สร้าง	สืบฟ้าดินเฉลิม

¹พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทัศน์ มีพระนามเดิมว่า "พระองค์ไต้" ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ 40 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับเจ้าจอมมารคากลับ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน 8 ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2341, ในรัชกาลที่ 3 ทรงได้รับสถาปนาเป็น กรมหมื่นไกรสรวิจิต เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2372 เป็นคนสกุลวงศ์ สุทัศน์ ณ อยุธยา

กรมไกรสรวิชิตเชื้อ	เชอญรจ เรขแฮ
จคจคชนักชนบหมค	มอบโท
เพียรพร้าสฤคัพจน	ประมวญมาศ หลายแฮ
ปีนัยกับกั้งไค	เสร์จสินสมประสงค
จวบจุลศักราชไช	ฉศก มโรงฤ
พันเศษสองรอยทก	ชวบแคลว
หุคียาสาธ เบญจก	ศุกรสุกร ¹ ปักษ์นา
วังรักภักษณลิลิตแลว	เลมถวนสามแสดง

ในโคลงบานแพนทศุทหายแตงเป็นโคลงกระทู 1 บท ความว่า

จบ	เสร์จเข็บจบออกทอง	ตามชบวน	แหแฮ
บ	รมนารถราชอคิศวร	เสร์จฉาย	
ริ	รศพจนชานควร	คคี่โลกย์	แลพอ
บูรณ	ฉนับสรัพพุหยาย	บกนาคำเนอน ²	

เนื้อเรื่องลิลิตกระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราฯ แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

5.1.1 ตอนต้น เป็นบทขอพระเกียรติและชมพระนคร ตอนที่ 2 และ 3 กล่าวถึงกระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราทั้งทางบกและทางน้ำ เริ่มเรื่องควยรายน่ายอพระเกียรติ ดังนี้

ศรีลลิตี เคชคูลย์	วิบูลย์บุญญาติเรก	เอกอิศราธิราช
ชาคออเรนทรเชนเชิญ	เย็นพระยศเยือกหลา	เชอคฟากฟ้าใหญ่
ชูฟากไผทไผพอง	ถองพระสาสนทำนุก	เทอคทางบุกคี่ทำเนียบ

¹สุกร น่าจะเขียนเป็นว่าสุกส (สุกสกับกั้น หมายถึง เวลาข้างต้น)

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, ลิลิตกระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค, โคลงบานแพนทศุท หน้า ก - ข.

เพียบทศธรรมอาร์ง

ผดุงแด่ไพร่โทสุข

ขจัดอริราชอันตราย

เผือกผู้พึงสาม สรรนา¹

ทรงสิ่งสังคตพิศุ

ปลุกกราษฎร์ให้ใจเกษม

ขยายทุกขทวยชเรศราง

จักรวิดิวัตรอาร์ง

เปรมสมบุรณ์ภูตสวัสดิ์

ศรีอนุชเยศเจ้าชาว

มีใจความว่า ผู้นิพนธ์ทรงขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ผู้ทรงบุญญาธิการ ด้วย
 เคชะพระบารมีของพระองค์ ทำให้ประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากศัตรูมาย่ำยี
 พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาและวางนโยบายในการปกครองประเทศด้วยความสงบ
 ทรงขจัดทุกข์บำรุงสุขแก่ราษฎรด้วยทศพิธราชธรรม

ต่อจากรายนำก็เป็นการพรรณนาโคลงชมกรุงเทพมหานคร และเฉลิมพระเกียรติ
 อีก 17 บท ความในตอนนี้นับเป็นการเกริ่นโคลงเพื่อจะนำไปสู่เนื้อเรื่อง องค์ผู้นิพนธ์ทรง
 กล่าวเนนถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเกี่ยวด้วยเรื่อง
 การทำนุบำรุงพระศาสนา มีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ และการถวายผ้าพระกฐิน
 เป็นอาทิ ดังความในโคลงบางตอนว่า

ฉลองก่อนอาวาสเก่า	คราวกัน
โอรสราชสิทธิ์สุวรรณ	จากแจ่ง
รชังสเกษกับพญาธรรม	ทายตลาด
โซนุ่นรบาราแควง	ดอกไม้ไฟหนึ่ง
ไตรครบสบสิ่งถวน	พันสอง
กราบพระปักจำลอง	ลักษณะไว้
โอรสราชวังฉลอง	เฉลิมมโถกย์ แลฤา
ประสาทแคล้วสงฆ์ได้	เครื่องพร้อมพรหมจรรย์ ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-5.

มีความว่า ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อโปรดฯ ให้รวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ในจังหวัดกรุงเทพฯ โดยรวมเข้าเป็นคณะกลางแล้ว โปรดฯ ให้มีการซ่อมแซมและปฏิสังขรณ์วัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีการเฉลิมฉลองวัดกันเป็นการใหญ่ วัดที่มีการฉลองก่อนวัดอื่น ๆ ในครั้งนั้นมี 9 วัดด้วยกันคือ วัดราชโอรส, วัดราชสิทธิาราม, วัดสุวรรณาราม, วัดบางจาก, วัดแจ้ง, วัดระฆังโฆสิตาราม, วัดสระเกษ, วัดบุญธรรมและวัดท้ายตลาด¹ พระมหากษัตริย์ทรงถวายผ้าไตรพระกรฐิน 1200 ไตรแก่เหล่าภิกษุสงฆ์ณวณทนา

เกี่ยวกับการฉลองวัดทั้ง 9 นี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่หลายแห่ง ดังเช่น ในกลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ ซึ่งนายมีมหาศเล็กแต่งถวายในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึงเรื่องการฉลองวัดทั้ง 9 นี้ว่า

จึงเสร็จการอวาสราชโอรส
แล้วสมโภชโปรดปรานการทวี่
สมโภชรวมควบกันเป็นอันดับ
ยังไม่เปรมเอมอ้อมพระศรัทธา

อันกายศเพื่องฟูทั้งกรุงศรี
การที่มีเหลือล้นคณา
กำหนดนับแก้ววัดโดยสังขยา
ในมหาคุณนิพนธ์ที่²

5.1.2 ตอนที่ 2 ว่าด้วยกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราทางสถลมารคซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

5.1.2.1 กระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราทางสถลมารคใหญ่ ผู้นิพนธ์

¹วัดทั้ง 9 ที่โปรดฯ ให้ฉลองก่อนวัดอื่น ๆ นั้นมีที่เอ่ยถึงชื่อเดิมอยู่ 3 วัด คือ วัดจาก(วัดบางจาก) คือ วัดกคีนีนารถ, วัดแจ้งคือ วัดอรุณราชวราราม, วัดท้ายตลาดคือ วัดโมฬีโลกยาราม,

²นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ พิมพ์ในงานศพ นายพันตรีหลวงวโรสถประสิทธิ์ ปีมะแม, พ.ศ. 2462 (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), หน้า

ทรงเกริ่นโคลงว่าด้วยการเสด็จไปถวายผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค
ความว่า

แดลงปางบินธเรศเฒ่า	ภูาคล
แสดงพยุหของพล	ผาดผาย
ถวายทานกฐินสถล	รัตเยศ
ไทรรดชบทยาย	ย่างเยื้องขอชววน
มหาดไทยขุนหมื่นมา	สองทรง
ถือหัททองขวางชิง	เดือกฟ้า
นำเนืองเนกคองค	เรื่องพยศ ยাত্রแธ
เคอนฝ่ายชายชวาหนา	ชนคิ้วเวียงราย ¹

ตอจากนั้นก็ดำเนินเรื่องโดยพรรณนาให้เห็นภาพวิวกระบวนแห่พระกฐินพยุหยา-
ตราทางสถลมารคตามตำรากระบวนเพชรพวง โดยใช้คำประพันธ์ประเภทรายสุภาพสลับกับ
โคลงสี่สุภาพ, โคลงสามสุภาพและโคลงสองสุภาพ เนื้อเรื่องตอนนี้จบลงด้วยโคลงสี่สุภาพ
ว่า

จบเสด็จเข้จบอกเบื้อง	ชววนพระ กฐินเฮย
แหยกกพยุหะ	บাত্রเกา
เวียงเวียงร เบียบรอบกะ	เกณฑขนาด นโพ
เวยอพระยศผานเฒ่า	พิภพพันแผนสยาม ²

5.1.2.2 กระบวนแห่เสด็จพยุหยาตราสถลมารคน้อย

เนื้อเรื่องตอนนี้เริ่มด้วยรายสุภาพ กล่าวถึงกระบวนเสด็จพระราชดำเนินไปถวาย
ผ้ากฐินทางสถลมารคน้อย (เป็นลักษณะอย่างกระบวนราช) มีข้อความว่า

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเกิมน้า 6.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

จักแสดงความพยุหยาตรา ราชคําเนอนมณคินทร ทรงถวายกลิ่นทางสถล
เทียบของพลทั้งมวณ มีเสะสวนทางผ่าย ชายชวาคูนานา... 1

การคําเนนเรื่องตอนนี ไชรายสุภภาพสลับกับโคลงสี่ โคลงสาม และโคลง
สองสุภภาพ จบลดควยโคลงที่ว่า

จบบัรบคําหรับ เบื้อง	ชบวนเสด็จ
พยุหยกตกแต่งเสด็จ	ชนาคนอย
กระวีชาติอาจจำเขบ็จ	เลมงบอก ไวเฮย
ถวนถิวถวารสารสรอย	อานเออนเตือนเซชม 2

5.1.3 ตอนที่ 3 ว่าควยกระบวนแหพระกลิ่นพยุหยาตราทางชลมารค โดย
พรรณาดึงลักษณะของการจัดริ้วกระบวน เริ่มตั้งแตการตระเตรียมสิ่งต่าง ๆ ในกระบวน
เสด็จ ดังรายนํ

เปรมกุศลปราโมทย์ โภษฐานชรรรมสุจริต ราชูทิศทานกลิ่น
เสด็จทางสินโชทก ตกแต่งพยุหยาตรา ชบวนนาวาเรียงเรียบ
เพียบอรณพนที... 3

ต่อจากนั้นแต่งเป็นโคลงสี่สุภภาพคําเนนเรื่องชบวนเสด็จพยุหยาตราพระกลิ่น โดย
ชลมารคอย่างใหญ่ตามตำราเพชรพวงจนจบกระบวน ตอนท้ายบท องคณินพนชกลาวว่า การ
ถวายฉาพระกลิ่นทางชลมารคณีนปีหนึ่ง ๆ ต้องถวายมากมายหลายวัด แต่พระบาทสมเด็จ
พระนั่งเกล้าฯ ก็ทรงพระราชทานฉาพระกลิ่นครบถวนทุกวัดมิได้ขาดแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะ
มีพระราชประสงค์ที่จะให้สรรพสัตว์ได้สร้างกุศลแห่งความดี เพื่อความหลุดพ้นจากสังสาร
วัฏเป็นสำคัญ โคลงบทสุดท้ายของคณินพนชบอกจุดมุ่งหมายในการนิพนชว่า เพื่อบันทึกภาพและ
แสดงแบบของกระบวนพยุหยาตราพระกลิ่นโดยชลมารคเอาไว้ ความว่า

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

เสร็จแสดงแห่งแบบ เบื้อง
 เรียงเรื่องพระกรุณชนาค
 เสนอเนื่องเนกคณปราช¹
 เชอญช่วยพิจารณา

พยุหยาตรา เรือฤ
 ชนบนน้ำ
 ปราโมทย์ เทอญพ้อ
 สอทั้งเอกไท²

แม้วรรณคดีเรื่องนี้จะเขียนขึ้นในทำนองการบันทึกภาพเพื่อใช้เป็นแบบคำร่า แต่ลักษณะการบันทึกก็ยังคงยึดถือตามแบบอย่างของลิลิตเก่าซึ่งมักจะเริ่มด้วยรายชื่อยพระเกียรติและชมพระนคร จากนั้นก็แต่งเป็นโคลงสี่, โคลงสามและโคลงสองสุภาพ คำเนินเรื่องจนจบ ตอนใดที่ต้องการคำเนินเรื่องให้รวดเร็วขึ้นก็จะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทราย และตอนใดที่ต้องการจะบรรยายถึงภาพความงามและความละเอียดลออในสิ่งต่าง ๆ ก็จะใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงสุภาพแทน

กล่าวได้ว่าลิลิตเรื่องนี้แม้จะเป็นลิลิตที่มุ่งบันทึกภาพ เพื่อให้เป็นคำร่าตามแบบธรรมเนียมนิยม แต่ลักษณะการบันทึกก็คงใช้ตามแบบฉบับของ "ลิลิต" ทุกประการ

5.2 ท่วงทำนองแต่ง

เนื่องจากลิลิตกระบวนแห่พระกรุณพยุหยาตราเป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพ เหตุการณ์ต่าง ๆ ในกระบวนแห่พระกรุณพยุหยาตรา เนื้อหาของลิลิตเรื่องนี้ จึงไม่ซับซ้อน ไม่มีการสมมุติตัวละคร ไม่มีการสร้างปัญหาหรือการแก้ปัญหาอย่างวรรณคดีอื่น ๆ การดำเนินเรื่องจึงเป็นไปในลักษณะของการพรรณนาภาพต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอนของการจัดริ้วกระบวนในพระราชพิธีแห่พระกรุณโดยเฉพาะ แต่ด้วยพระปรีชาสามารถขององค์ผู้ประพันธ์ที่เลือกใช้คำและความได้อย่างเหมาะสม จึงทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าในด้านการศึกษาภาพต่าง ๆ ในริ้วกระบวนได้อย่างดีเยี่ยม และเนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้มุ่งที่จะบันทึกภาพตามลำดับเหตุการณ์การดำเนินเรื่องจึงเป็นไปอย่างรวดเร็วและตรงไปตรงมา ตามลำดับขั้นตอนในพิธี คือ เริ่มแต่การเคลื่อนกระบวนจนจบสิ้นกระบวนและถาเห็นวารี้วกระบวนตอน

¹ปราช เขาใจวาพิมพ์ตก ที่ถูกควรเขียน "ปราชญ์"

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ เรื่องเดิม, หน้า 146.

ใดมีความสำคัญ มีความงาม ก็จะพรรณนาภาพตอนนั้น ๆ อย่างละเอียด ตอนที่ไมสำคัญ ก็พรรณนาเพียงแต่ให้เห็นลักษณะของวีวาระบวนเท่านั้น การดำเนินเรื่องดังกล่าวมัจะรวดเร็วไปบ้าง แต่ก็ให้ภาพและความรู้สึกที่ทันอกทันใจผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ทั้งยังไม่ก่อให้เกิดความสับสนแต่อย่างใด

ลักษณะการพรรณนาภาพดังกล่าวมีอยู่ทั่วไปในเรื่อง เป็นต้นว่า เมื่อพรรณนาถึง ตำรวจหน้า 8 กรม ซึ่งมีหน้าที่แห้วฆ่าช่างแปดขบวน องค์คุณนิพนธ์ก็จะพรรณนาถึงการจัด วีวาระบวนและการแต่งกายในกระบวนอย่างละเอียด แลวงกล่าวสรุปตอนท้ายว่าทั้ง 8 ขบวน นี้ก็มีลักษณะการจัดที่เหมือนกัน ดังเช่นตอนพรรณนาถึงเหล่าทหารล้อมช่าง ซึ่งมีลักษณะการ แต่งกายเหมือนกันดังรายชื่อว่า

ปวงแห้วฆ่ามาตงค์	ถือชายวงแหวดหอม	ล้อมช่างละแปดตนคน
ลวนแต่สกันขี้เยี่ยงยุทธ	เสนาภูเสื้อสวม	กรวมกางเกงแต่งตก
คุมปี่ปอกกระบวนบน	พื้นโลภณแดงพรรณ	ออมเอวสรรพหลายลวน
แปดขบวนถวนครบที่	หกสิบสี่มวญหมาย ¹	

การพรรณนาภาพอย่างรวบรัดเช่นนี้ แม้จะทำให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วไป บ้าง แต่ก็สร้างความเข้าใจอันดีให้กับผู้อ่านได้ เพราะไม่ยึดเชื้อหรือสับสน ทั้งยังไม่ตอง กล่าวสิ่งที่ซ้ำ ๆ อีก เพียงแต่เพิ่มความในรายอีก 2 บรรทัด คือ "...แปดขบวนถวนครบที่ หกสิบสี่มวญหมาย" ก็ทำให้เป็นที่เข้าใจได้คือแล้วว่า ลักษณะของเหล่าทหารล้อมช่าง ในกรม ตำรวจหน้าทั้ง 8 กรม ก็เหมือนกับลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างตน

อีกตอนหนึ่งที่องค์คุณนิพนธ์ได้เนนให้เห็นภาพแห่งความงามก็คือ ตอนพรรณนาภาพ เรือพระที่นั่งในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคความมีความงามเพียงใด และมีการตกแต่งใน ลักษณะใด ดังความในโคลงว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

จึงถึงนาเวศเจ้า	จุธาไท ฆเรศธา
พระที่นั่งชลพิมานไชย	ช่อชี่
ลำมาคชนาคันไทร	รัศวัต วาเอย
รจเรขเฉกไชยก็	ฉลุสวนลายสุวรรณ
บัลลังก์แดงต้งต่าง	บุษบก
ศรีคานกันยาปก	ปักพร้อม
แผลวดพิลาศลายกนก	กระหนาบแยง ฟื้นพอ
ชั้นขอบเขื่องชายลอม	เลอศล่ำสลัศรี
วิสูตรกาญจนแกวกอบกัน	เวียนวง รอมถา
แห่งรัตนบัลลังก์ทรง	กษัตริไซ
คำรวจที่ถือธง	นักษราช นานา
หนึ่งราชเสนหาให้	สถิตยท่ายเรือทรง ¹

ลักษณะการพรรณนาภาพตอนสำคัญ ๆ อย่างละเอียดนั้นมิได้อยู่ทั่วไปในเรื่อง ในที่
บางแห่งซึ่งอาจจะต้องการคำพูกยืดยาวเพื่อให้อ่านเกิดความรู้อความเข้าใจ ตามที่กวีต้อง
การ อองคณินพนธ์ก็มีวิธีพูดที่กระชับ โดยไม่ต้องพรรณนาไ้มากความดูอากนก็เข้าใจได้ดี
เป็นทนาว่า การพรรณนาถึงภาพพลหามพระบรมราชยานและอริยาบถของคนเหล่านั้น ก็ทรง
กล่าวไวสั้น ๆ ว่า

พลหามแปดญู่ง	ยกกาง เกงนา
เกี้ยวคาคอตามสำอาง	โอบหิมัน
ไยไยไต่รัถยาค	เหยาเหยา ยางเฮย
ยาตรยาตรบาทหอนกระชั้น	ชวงเทาเทาเสมอ ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134-135.

² โอบ เข้าใจว่าพิมพ์ตก ที่จริงควรเขียนเป็น "โอบฐ"

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

จากโคลงดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าองค์ผู้พนธ์ทรงใช้โคลงบทเดียว แต่สามารถพรรณนาให้เห็นถึงลักษณะของพลหามพระราชยานได้อย่างละเอียด นับตั้งแต่การแต่งกายนุ่งผ้ายก คาคอกี้ยวอย่างสวยงามแล้ว ยังแสดงให้เห็นอริยาบทของพลหามทั้ง 8 คน ว่า เวลาหามพระราชยานก็เดินเรียงแถวกันตามลำดับ แม้เวลาจะย่างเท้าก็ย่างอย่างซ้าๆ พร้อม ๆ กัน และเนื่องจากพระราชยานมีน้ำหนักมากเวลาช่างเท้าแต่ละก้าว จึงทำให้มองเห็นภาพของพระราชยานขึ้น ๆ ลง ๆ ตามจังหวะที่พลหามก้าวเดิน และเสียงของคำบางคำในโคลงบทนี้ ยังให้อารมณ์และความรู้สึกที่กลมกลืนกันอย่างเห็นได้ชัด เช่น ไยไย (เมื่อไต่รัถย่างค์) เหยาเหยา (เมื่อย่างเดิน) ยাত্রยাত্র (เมื่อพุดถึงกรก้าวเท้าตามกระบวนไป)

ความกระชับในท่วงทำนองแต่งของลิลิตกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราฯ นี้ มิใช่ปรากฏอยู่แต่เฉพาะวิธีแต่งตั้งตัวอย่างที่โคลงกล่าวมาแล้วเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏอยู่ในเรื่องของวิธีการดำเนินเรื่องอีกลักษณะหนึ่งด้วย ลิลิตกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราฯ ดำเนินเรื่องอย่างฉิวไวไม่ยืดยาด ทั้งยังคงรักษาระเบียบและขั้นตอนของกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราฯ ไว้อย่างถูกต้องอีกด้วย อย่างเช่นเมื่อเริ่มกล่าวถึงกระบวนเสด็จพยุหยาตราพระกรฐินโดยสถลมารคก็เริ่มด้วยโคลงเกริ่นสั้น ๆ 1 บท ว่า

แกลงปางปิ่นระเศเนา	ภูวดล
แสดงพยุหนองพล	ผาดผาย
ถวายทานกรฐินสถล	รัถเยศ
ไหยรดคชบทยาย	ย่างเป็องยอชบวน ¹

จบโคลงเกริ่น ก็เริ่มพรรณนาภาพริ้วกระบวนหน้า คือ กระบวนเสนา 4 เหล่า จากนั้น พรรณนากระบวนอื่นต่อ ๆ ไปจนจบกระบวน ตั้งโคลงที่กล่าวถึงต้นกระบวนเสนา 4 เหล่าว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

มหาดไทยขุนหมื่นมา
ถือทักท้วงขวางธง
นำเนืองเนนกรุงศรี
เคอนฝ่ายชายชวาหนา

สองทรง
เถือกฟ้า
เรื่องพยศ ยাত্রแฮ
ชนักริวรียงราย¹

ลักษณะการดำเนินเรื่องของลิลิตกระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราฯ ต่างไปจากลักษณะของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพ ในพระราชพิธีเรื่องอื่น ๆ เพราะเป็นเรื่องที่กวีมุ่งบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีโดยตรง การดำเนินเรื่องจึงไม่ยืดเยื้อ ไม่มีบทความงามของกระบวนเรือในพระราชพิธีอย่างละเอียดลออ อย่างกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, ไม่มีบทเปรียบเทียบหรือบทรำพันถึงนางที่รัก เมื่อกล่าวถึงพระราชพิธีในแต่ละเดือนอย่างเช่นทวาทศมาสโคลงกัน แต่กลับมีลักษณะการบันทึกภาพที่รวบรัดเช่นเดียวกับลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ซึ่งเป็นวรรณคดีที่เขียนขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบคำร่ำว่าควยกระบวนพยุหยาตราฯ โดยเฉพาะ จะต่างกันอยู่บ้างก็ตรงที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงดำเนินเรื่องไต่ละเอียด, มีขั้นตอน และเข้าใจไต่ใจกว่าเท่านั้น

ความฉิวไวในการดำเนินเรื่องของลิลิตกระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ก็มีใครวดเร็วเกินไปจนผู้อ่านตามไม่ทันหรือเกิดความสับสนแต่อย่างใด แม้กระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราฯ บางตอนมีลักษณะของกระบวนคอนขาจจะซับซ้อนอยู่บ้าง แต่องค์นี้พจนานุกรมที่ทรงใช้คำสั้น ๆ ที่เข้าใจไต่ใจ ทั้งยังบอกตำแหน่งลักษณะและชื่อต่าง ๆ ในกระบวนไว้อย่างชัดเจนอีกด้วย ดังเช่น กล่าวถึงเจ้ากรมกรมมาทั้ง 8 ในกระบวนเสนา 4 เหล่า ในพระราชพิธีแหพระกรฐินพยุหยาตราฯ ทางสถลมารคว่า

เจ้ากรมกรมมาทั่ว	แปดกรม
เถลสองอัครเครื่องถม	ปัดแพรว
ลวนเลอศลักษณ์อุดม	รวางชื่อ มีนา
เหยาะของสองฟากแคลว	คลาศเตตามขบวน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

สุยาม ¹ พร ² รณ ³ ภณ ³ รศ ³ ว ³ เพียง	นิตกาฬ
หมิ่นชื่อชำนินฎบาล ³	หนึ่งอ้าง
ชีชับชับบ ³ ณของทยาน	พยศียง ยลเฮย
ทนแห่งทักษณชาง	ชนัดมามวณพล
ชำนานฎเบศรณ ³	หมิ่นมี นามนา
เทอร์เห็จไทยยานดี	ลาศบาย
อัญชันโชติพาชี	เขมาภาพ พิศแฮ
เหยายางทางแถวชาง	แสะวีรวายเวียง
ปัสวหล่ำโลहितแถม	ทณเสมอ
หลวงวิสุตรอศครเลอ	ลาศเตา
ชวาแขวงแห่งอำเภอ	สถลมารค นันนา
เยื้องของวงงฉีเทา	เทียบมายนตรยล
ปัทมราชชาติแสะระ	รงค์รบ
แลเลหองคัพพ	ครังยอม
หลวงสุนทรสินธพ	เถลองยาตร ฅของแฮ
หนอครคุดพรอม	เพรอสลินสรรพางค์
ณานเขมาเสาวภาคยพัน	อินทรีย แสะฤา
หลวงชื่อพิไชยมนตรี	ชัคดอย
พาหวตามี	รวางเวียง นามมา
ยลแงงามงามนอย	ยางเยื้องชวาแขวง

¹สุยาม เข้าใจว่าพิมพ์ผิด ที่จริงควรเป็น "สยาม"

²----- ทำเนียบชื่อระวางมา ประจำตำแหน่งเจ้ากรมกรมมาทั้ง 8

³----- ตำแหน่งเจ้ากรมกรมมาทั้ง 8 นาย

หลวงศรีอัสวเดชชั้น

สมเญศยศวายุพา
คำฉานพางเลขา
เคอนฝ่ายชายแถวดาว

ชัยอา ชาเอย
หะหา
ฉจกรูป ไวฤา
โคคเตนเณผยอง

หลวงทรงพลราวอาจ

แสะชื่อขามพมา
พิลาศลักษณะโสภา
เป็นพาวชวาชนัดทั้ง

สมญา
นัสตั้ง
พวรรณากัย เขียนเอย
แกวนแกลวกลางฉรงค์

ฝ่ายชายหมายตน เชือก

บัญญัติสหัสรังษี
เชี่ยวชาญหัวอินทรีย์
หลวงปราบพลแสนโค

พาสี
หนึ่งได้
ล่าอาค
ชีแคลวคลาชบวน

ทั้งแปดพัน โปกฉา

คาบสพักฝักกูโรรอง
สนับเพลาเพลาะ เซอ้งสอง
อัทหัดเลื้ออย่างน้อย

กรองทอง ขลิบเอย
หรามพรอย
ปักยก นุงนา
ไล่สิ้นสวมกาย¹

จะเห็นได้ว่า คำที่ใช้ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้ ล้วนแต่เป็นคำสั้น ๆ และเข้าใจง่าย การพรรณนาภาพแต่ละตอนก็พรรณนาคำพูดตามธรรมดา โดยเรียงคำพูดเหล่านั้นให้อยู่ในรูปของคำประพันธ์ คำประพันธ์แต่ละบทมีเนื้อความสมบูรณ์ในตัวเอง ทั้งยังมีข้อความเชื่อถือใญ่ชวนใจเขาใจเรื่องในบทต่อไปได้อีกด้วย เช่น โคลงบทที่สองกล่าวถึง "หมื่นชำนาญ" โคลงบทที่ 3 กล่าวถึง "หมื่นชำนาญภูเบศร์" องค์ผู้พนธ์จะเรียงชื่อ ตำแหน่งของเจ้ากรมแต่ละกรมโดยอาศัยชื่อตำแหน่งที่มีเสียงสัมผัสต่อกันทำให้ชวนเขาใจได้ง่ายขึ้น

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 11-13

เท่าที่วิเคราะห์ทางทฤษฎีการแต่งของลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพิศุขยาศราฯ จะเห็นว่า ลักษณะเด่นของเรื่องนี้มีใช้อยู่ที่ความกระตือรือร้นในการใช้คำ การลำดับภาพตามลำดับเหตุการณ์และความฉับไวในการดำเนินเรื่องเท่านั้น หากแต่อยู่ที่ความไพเราะของคำ ประพันธ์ ซึ่งองค์ผู้ประพันธ์ทรงพิถีพิถันเป็นอย่างดี ลักษณะดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นความตั้งใจขององค์ผู้ประพันธ์ว่า ทรงมุ่งที่จะพรรณนาความงามในกระบวนแห่พระกรัณพิศุขยาศราฯ ให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องราว ได้เห็นภาพและได้เข้าใจถึงพระราชพิธีดังกล่าวโดยละเอียด ซึ่งก็สอดคล้องกับพระประสงค์ขององค์ผู้ประพันธ์ที่ทรงกล่าวไว้ว่า ทรงนิพนธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์และเพื่อให้เป็นแบบฉบับของการจัดกระบวนแห่พระกรัณพิศุขยาศราฯ ในโอกาสต่อไป

5.3 ศิลปะการแต่ง

ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพิศุขยาศราฯ นับเป็นผลงานชิ้นเอกทางด้านวรรณคดีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสอีกเรื่องหนึ่ง วรรณคดีเรื่องนี้นอกจากจะไพเราะไพเราะแล้ว ยังประกอบไปด้วยความไพเราะของโวหาร การใช้คำ และความที่ลึกซึ้งด้วย ผู้วิจัยจึงขอนำลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพิศุขยาศราฯ มาวิเคราะห์ทางด้านศิลปะการแต่ง โดยพิจารณาใน 4 ประเด็น คือ การใช้คำ ส่วนวนโวหาร บทเปรียบเทียบ และการสร้างภาพ

5.3.1 การใช้คำ ในวรรณคดีเรื่องลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพิศุขยาศราฯ มีการใช้คำบางอย่างที่ควรแก่การศึกษา ในบทนี้ผู้วิจัยขอจำกัดขอบเขตหัวข้อ ดังนี้

5.3.1.1 การใช้คำที่เหมาะสมกับความ

5.3.1.2 การใช้คำที่ก่อให้เกิดอ دلงการทางด้านเสียงหรือความหมาย หรือทั้งเสียงและความหมาย

5.3.1.3 การใช้คำเพื่อความไพเราะ

5.3.1.1 การใช้คำที่เหมาะสมกับความ ข้อความในลิลิตกระบวนแหพระกรีนพยุหยาตราฯ แต่ละตอนมีความเหมาะสมกับเนื้อหาของตอนนั้น ๆ ในตอนที่บรรยายถึงขั้นตอนในวีวกระบวนก็ใช้คำง่าย ๆ สั้น ๆ ที่ได้ความชัดเจนอย่างเช่น ตอนที่กล่าวถึงกระบวนรถของกรมเกษตราฯ

ถักรดลิลิตถ้วน	ทุกชนิด
ดางเทียบดางเทียบสัตว์	ลำซรอง
กาษรอุศุศุศุ	ลาหลลาก หลายแฮ
เครื่องครบสิบสิ่งทอง	แตงถวนทุกพรรค ¹

โคลงบทนี้ใช้คำธรรมดาง่าย ๆ สั้น ๆ แต่ได้ใจความที่รัดกุม โดยเฉพาะในบาทที่ 3 แสดงให้เห็นถึงสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะถึง 4 ชนิด คือ ควาย วัว มาและลา

ในส่วนที่เป็นบทพรรณนาภาพในวีวกระบวนก็ใช้คำที่ได้เลือกสรรมาแล้วเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพื่อให้มีเสียงไพเราะอีกทั้งแพรวพราวไปควยสัมผัส ไม่เพียงแต่เท่านั้น การใช้คำส่วนมากยังสอดคล้องกับอารมณ์และบรรยากาศของเหตุการณ์ในแต่ละตอนอีกด้วย และเสียงจังหวะของคำในบางตอนนั้นมีส่วนเสริมใหญ่อานเข้าถึงอารมณ์ของเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ ได้อย่างดี อย่างเช่น ในตอนที่พรรณนาให้เห็นถึงจำนวนเรืออันมากมายในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค มีความว่า

นาวาพยุหยาตราเจ้า	ธรมณี คลเอย
เดียรคาษแดนนที	อครราว
เนื่องเนกคิเรกพิริย	รคมคัพพี สนั่นนา
นฤโฆษอรรมพทาว	เฟื้องพันพุ่มพอง ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

โคลงบทนี้ให้ความรู้สึกในลักษณะที่ลึกซึ้งและบ่งถึงจำนวนที่มีอยู่มาก คำที่ใช้ส่วนใหญ่ก็มีความหมายที่บ่งถึงจำนวนมาก เช่น เคียรคาย, เนืองเนก, เนืองพันพุ่มพอง

ส่วนความตอนใดที่องค์คุณนิพนธ์ของการจะแสดงรายละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้ถึงชนบประเพณีที่ปฏิบัติกันมาแต่ก่อน องค์คุณนิพนธ์ก็จะชี้แจงโดยใช้คำที่อ่านเข้าใจได้ง่าย เช่น ตอนที่กล่าวถึงหน้าที่ของพนักงานและมหาดเล็กที่ห้อมล้อมรอบพระราชยานในกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตราทางสถลมารคน้อย ว่า

ภูษามาลาศไค	ณคองงาน กระจกเอย
ยังสุริยิกเรนทรพาฬ	พิชญ
พนักงานอภิรมย์ธาร	โทเทอด ถวายนา
ตำแหน่งแห่งชนบร	ริตตั้งแต่เพรง
พระทวยที่เบี่ยงชวน	เซพะ ฉลองฤา
งานเชอคชู เชอญจะ	หม่นอ้าง
นามจงบริรักษ์พระ	วรราช ยานฤา
เคอนอยู่เคียงแคขวาง	คอยคลอยคลดอกลา
พระครอบชั้นหมากพยอม	สุพรรณศรี
พระฉวมคูวิชนี	มาศคำ
บังคลพระตระภาพมี	นามมอ กาเอย
สุพรรณราชพระเตาเฝ้า	กรวดควยกระดานชนวน
ชารพระกรกับทั้งถาด	สุธารศ ชาฤา
พานพระกลองรองชนค	ชุกพยอม
ฉลองบาทสรพราศเครื่องหมค	มวญมหาค เชอญเอย
โดยเสด็จคำเนอนหอม	อยู่ทวยยานทอง ¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-99.

โคลง 4 บทข้างต้นนั้น องค์นิพนธ์ทรงใช้คำง่าย ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับความ เพราะความตอนนี้เป็นรายละเอียดที่จะต้องชี้แจงให้ผู้อ่านได้เข้าใจ จึงจำเป็นที่จะต้องใช้ คำให้รัดกุมและ เก็บความให้ได้มากที่สุด

ส่วนตอนที่กล่าวถึงความเข้มแข็งและความมั่นคงของกรุงฯ ซึ่งเป็นที่เกรงขาม ของข้าศึกในขณะนั้น องค์นิพนธ์ทรงใช้คำใดที่เหมาะสมกับความยิ่ง ดังโคลงที่ว่า

ปรากฏทวารป้อมเปี่ยม	เป็นราย รอบนา
นอนน่านพิศาลสินธุสาย	โอบอ้อม
มวญหม่อมมิตรหมาย	เมอลกระหม่า ขวัญเอย
โผนอาตมชาดเคิกช่อม	สร้างเสี้ยนเคียรสยอง ¹

จะเห็นว่าโคลงบทนี้ผู้นิพนธ์ทรงใช้คำเป็นซึ่งออกเสียงยาวและเสียงหนักเป็นส่วน มาก ทั้งนี้เพื่อต้องการให้เสียงของคำก่อให้เกิดอารมณ์และภาพความยิ่งใหญ่ของกรุงฯ ว่ามีความยิ่งใหญ่เพียงไร และคำที่ใช้ส่วนใหญ่ก็เป็นคำที่มีความหมายในลักษณะที่กว้างใหญ่ พังแล้วทำให้เกิดความรู้สึกที่น่าเกรงขาม เช่น ปรากฏ ทวาร ป้อม รายรอบ นอน น่าน สินธุ พิศาล โอบอ้อม เป็นต้น ในข้างตอนผู้นิพนธ์ใช้คำแปลก ๆ ซึ่งถ้าผู้อ่านไม่ พิจารณาให้ดีแล้วจะเข้าใจไปว่าเป็นการใช้คำเพื่อเอื้อลัษณ์เท่านั้น แต่ความจริงหาเป็น เช่นนั้นไม่ เพราะเมื่อนำคำเหล่านั้นมาพิจารณาความหมายที่แท้จริงแล้ว คำนั้นก็ทำให้ ความที่เด่นชัดมากกว่าที่จะเอื้อลัษณ์เสียอีก ดังตัวอย่างเช่น

ทวาทศสินธุพญ	แดงพงษ
บัญญัติสุริยบรรยงก	ยิ่งเกล้า
แสดคงแสะสิบสามมง	คลพา หนเฮย
เสนอชื่อพวงเพ็ชรแพรว	พรอศฟอสอกาย ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

ในโคลงบาทสุดท้ายข้างต้น ถ้ามองเห็น ๆ จะเห็นว่า คำว่า เพรอกศพอ นั้น หมายถึงสวयงาม คำว่า ฝอ คงจะเป็นคำที่นำมาจากเพรอกศ เพื่อให้เกิดสัมผัสสระกับ คำว่าสอ เท่านั้น แต่ถาพิจาณาอย่างถ้วนแล้วจะเห็นว่า เพรอกศ หมายถึง งามจูก ตียั้ง ฝอ หมายถึง งสมเพริศพริงงู งามสดชื่น ดังนั้น เพรอกศพอ จึงหมายถึง งามยิ่งงงามมาก

เมื่อพิจารณาการใช้คำให้เหมาะสมกับความจากวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้แล้ว จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงใช้ความประณีตในการเลือก เพ้นคำใหม่เสียง จังหวะที่เหมาะสมกับความได้เป็นอย่างดี วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ จึงมีคุณลักษณะที่เด่นในด้านการใช้คำที่เหมาะสมกับความไม่แพรวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้

5.3.1.2 การใช้คำที่ก่อให้เกิดออลังการ¹

การใช้คำที่ก่อให้เกิดออลังการนั้น นับเป็นคุณสมบัติที่เด่นที่สุดของเรื่อง ผู้อ่านจะสังเกตลักษณะดังกล่าวนี้ได้ง่าย เพราะจะมีปรากฏอยู่ทั่วไปในลิลิตเรื่องนี้ ดังที่ผู้วิจัยจะได้อกล่าวถึงดังนี้

ก. การเล่นเสียงสัมผัส มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ซึ่งก่อให้เกิดความไพเราะมากขึ้น การเล่นเสียงสัมผัสดังกล่าวมีอยู่ทั้งในรายและโคลง เช่น

สัมผัสอักษร

<u>ศรีสิทธิเคชอคุณ</u>	<u>วิบูลย์บุญญาดิเรก</u>	<u>เอกอิศราธิราช</u>
<u>ชาคอรณทรเชนเชษฐ</u>	<u>เย็นพระยศเยือกหลา</u>	<u>เชอคฟากฟ้าไฟฟู</u>
<u>ชูฟากไผทไผฟอง</u>	<u>ถองพระสาสนทานุก</u>	<u>เทอดทางยุคดีทำเนียบ</u>
<u>เทียบทศธรรมธารัง</u>	<u>ทรงสิ่งสิ่งศฤพัสศุ</u>	<u>จักรวิวัตตรอรารัง</u>
<u>ผดุงแคไพรไพศุข...</u> ²		

¹อลังการ ในบทประพันธ์หมายถึง สิ่งี่ช่วยเสริมความงามและความไพเราะให้แกบทประพันธ์อาจจะเป็นการใช้คำ ภาพพจน์ หรือบทเปรียบเทียบก็ได้

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 1.

แสนล้านอกชวาคลอย
แต่งเตาลำเนาชนัค

พระบรมคชลักษณ์ทอย
ทกนา¹

รณรงคเจ็ดเลมล้วน
งานจัดจ่ายมีตน
ในขวาฝ่ายนาพหล
ตำแหน่งแต่งตกโค

ชบวนหน หลังเฮย
หนึ่งใส
แห่นราช แลฤา
พิทักษ์ทรงตราจตรา²

การเล่นสัมผัสอักษรส่วนมากมักจะอยู่ในวรรคเดียวกัน แต่ก็มีอยู่บางที่สัมผัสไป
ไปยังวรรคถัดไปด้วย ดังตัวอย่างที่ได้คัดมาให้เห็นแล้วข้างตน บางครั้งมีการเล่นเสียงอักษร
เดียวกันตลอดทั้งวรรคเพื่อให้เกิดความไพเราะขึ้นเป็นทวีคูณ เช่น

...นุ่งกางเกงขกลายคาด อาโอ้อาตมเอวอ้อม³

มีการเล่นสัมผัสอักษรในโคลงอีกลักษณะหนึ่ง คือ การเล่นเสียงอักษรทำยวรรค
หน้ากับเสียงอักษรหน้าของวรรคท้ายในบาทเดียวกัน เพื่อทำให้เสียงของคำทั้งสองวรรคต่อ
เนื่องกลมกลืนกัน ซึ่งมีทั้งที่สัมผัสเพียงคำเดียวและมากกว่าหนึ่งคำขึ้นไป ดังตัวอย่าง เช่น

จตุราปจเยศนอง
ครันครนบุญทานคา

นาเนก นับเฮย
คำเขาคราวหลาย⁴

กำกับเครื่องมาทัว
มาหนึ่งสองนายคลา
ยี่สิบนับอัศสา

ทุกอา ชาเอย
คลีคลอย

ประจำครบสบและตอย

ลีลิบ หนายแฮ
ตางตอนเตือนจรัส⁵

- 1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.
- 2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.
- 3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.
- 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.
- 5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

ในการเล่นสัมผัสอักษรนี้ผู้วิจัยสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า ไม่ว่าจะป็นรายหรือโคลงมักจะมีการเล่นเสียงสัมผัสตรงกลางวรรคเสมอ ดังตัวอย่างโคลงซึ่งมีการเล่นสัมผัสชนิดนี้มากเป็นพิเศษ

จิง <u>จอมจักรพรรดิ</u> ผู้	สัมผัส พงษ์ <u>เอ</u> ย
เสว <u>อภ</u> พ <u>ณ</u> น <u>อ</u> ย <u>ห</u>	ธ <u>ย</u> ศ <u>ห</u> ล <u>า</u>
คือ <u>อง</u> ค <u>อ</u> ร <u>ร</u> ค <u>ม</u> ง <u>ก</u> ฎ	ค <u>ิ</u> ล <u>ก</u> ล <u>อ</u> ก <u>ย</u> แ <u>ส</u> ถ <u>า</u>
บ <u>ำ</u> ร <u>า</u> ศ <u>ค</u> ุ <u>ส</u> ิต <u>พ</u> าก <u>ฟ</u> า	เส <u>ศ</u> ์ <u>จ</u> ค <u>ว</u> แ <u>น</u> ไ <u>พ</u> เ ¹
...ทรง <u>ส</u> ัง <u>ค</u> ฤ <u>ท</u> พิ <u>ส</u> ค	จ <u>ั</u> กร <u>ว</u> ิ <u>ค</u> ว <u>ั</u> ร <u>อ</u> ำ <u>ร</u> ง... ²

สัมผัสสระ ในลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตราที่มีสัมผัสสระอยู่บ้าง แต่มีจำนวนน้อยกว่าสัมผัสอักษร ตัวอย่างสัมผัสชนิดนี้ ได้แก่

ร <u>ถ</u> ที่ <u>ส</u> าม <u>โ</u> ส <u>ภ</u> ิต	ไพ <u>จิ</u> ตร <u>ส</u> อ <u>า</u> ค <u>ข</u> น <u>า</u> ค <u>น</u> อ <u>ย</u>
แ <u>ส</u> ะ <u>ส</u> อง <u>เ</u> ็ <u>ย</u> บ <u>ร</u> อ <u>ย</u>	อ <u>ย</u> ร <u>ัง</u> ห <u>ล</u> ัง <u>ร</u> ี <u>ย</u> ง <u>ร</u> เบ <u>็</u> ย <u>บ</u> น <u>า</u> ³
ร <u>ถ</u> ส <u>าม</u> ต <u>า</u> ม <u>ก</u> ัน <u>ผ</u> าย	ผ <u>ัน</u> ค <u>ำ</u> ง <u>ค</u> ู <u>ร</u> ง <u>ค</u> ย <u>า</u>
ย <u>า</u> ตร <u>ท</u> อง <u>ร</u> ั <u>ถ</u> ย <u>า</u>	ส <u>ถ</u> า <u>น</u> น <u>า</u> ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

บัดเรือไชยไสน้ำ	ไทรทาน กรูนิเฮย
บุษบกทองรองพาน	กนกพรอม
ศรีสุนทรไชยขนาน	นามที่นั่ง นันดา
วาทศวัตโยนยอม	มาศลวนฉายเขียน ¹

...เสื่ออัทธลัคสวมาตม์ เจียรบาทคาคสนับเพลา ฟ้าชลิบเอาโอบหัว²

ตอนที่แต่งเป็นโคลง มีการเล่นสัมผัสระหว่างวรรคหน้า กับเสียงสระคำหน้า
ของวรรคท้ายในบาทเดียวกัน เพื่อให้เสียงสระของคำทั้งสองวรรคต่อเนื่องกัน เช่น

บัดกระบี่นาเวศทั้ง	โทขนาน นามดา
ชวาชื่อปราบเมืองมาร	ทานให้ ³

าลา

ในบัลลังก์ไทรตั้งมาก	หลากหลาย ⁴
----------------------	-----------------------

แต่งกายาเยี่ยงก็	ชบวนกรูนิเช่นนี้
ทั่วทั้งเหมอลหลาย	นายนา ⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

ยอครักศักดิ์ออกอาก

เถลองค์ชกชกชอค

ทวนมาศหมื่นขุนยอ

ควาญชัยชัยบาททอย

นามหมอ

ชกลอย

อยู่ตาม กลางเฮย

ไคเต้าเหยยล¹

จบเสด็จชัยจบอกเบื่อง

แหบยกกพุกะ

ชบวนพระ กรุณเฮย

บาทรเกา²

...แบงกิ่งนาคคลาคล

สี่สิบถวนทุกชนัค

บัณรศเรียบเรียงราย

นายหมวดหมู่มมือ

ถือธวัชมกร

จรคัณรวิทวละคู³

จตุสคคภกรรมทาทั้ง

เกษทรนับกับนครบาล

พลเรือนทหารชาญ

สองฝ่ายหลายเหลาลวน

วังสถาน

สี่ถวน

ศึกเขี้ยว

แหลอมหลังตาม⁴

โคลงบทสุดท้ายนี้เนื่องคณินพนธ์ตั้งใจจะเล่นสัมผัสสระใหม่มากเป็นพิเศษ คือมีสัมผัสสระกลางวรรคถึง 3 บาทด้วยกัน จึงทำให้มีเสียงต่อเนื่องและคล้องจองกันเป็นระยะ ๆ

จากการวิเคราะห์ศิลปะการแต่งในเรื่องสัมผัสสระ สังเกตได้ว่ากวีมีความชำนาญในการ เล่นสัมผัสอักษรมากกว่าสัมผัสสระเพราะคำประพันธ์แทบทุกบทจะต้องมีสัมผัส

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

อักษรอย่างแพรวพราวเสมอ ในบางตอนก็มีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระอยู่ด้วยกัน เช่น โคลงที่พรรณนาถึงภาพของไพร่หลวงกรมทหารในซึ่งตามเสด็จในกระบวนแห่พระภิกษุญาคทาทางสถลมารคนอย ดังตัวอย่างโคลงว่า

ทหารในไพร่จางาว	งอนงาม
ขุนหมื่นควมคุมตาม	พวงผาย
คัมคังพริ้งพลหลาม	หลายแหล
สองเหล่าทกลาชาวชาย	แซรกชรอนสรหลอนสรหลม ¹

จากโคลงข้างต้นจะเห็นว่ามีการเล่นเสียงสัมผัสอักษรดังนี้ บาทแรกมีคำว่า งา-งาว-งาม-งอน, บาทที่ 2 มีคำว่า ควม-คุม, บาทที่ 3 มีคำว่า คัม-คัง, พริ้ง-พล, หลาม-หลาย-แหล, บาทที่ 4 มีคำว่า แซรก-ชรอน, สรหลอน-สรหลม, ส่วนเสียงสัมผัสสระ บาทแรกมีคำว่า ใน-ไพร่, งา-งาว-งาม, บาทที่ 3 มีคำว่า คัง-พริ้ง, หลาม-หลาย, บาทที่ 4 มีคำว่า ทกลา-ชาว, ชรอน-สรหลอน

กล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงเป็นมหา กวีที่ทรงพระปรีชาสามารถทางด้านการใช้คำประพันธ์อันก่อให้เกิดอ دلึงการทางคานเสียงได้ อย่างดีเยี่ยม บทนิพนธ์ของพระองค์แทบทุกเรื่องจะมีคำประพันธ์ที่แพรวพราวไปด้วยสัมผัส อักษรและสัมผัสสระ ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดความไพเราะแล้ว ยังสามารถพรรณนาให้ เห็นภาพที่ชัดเจนอีกด้วย ลักษณะเด่นเฉพาะในผลงานคานกวีนิพนธ์ของพระองค์ที่เห็นได้ชัด เจนที่สุดก็คือ การใช้คำที่มีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระซึ่งก่อให้เกิดความไพเราะและความ ต่อเนื่องในบทประพันธ์ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเหล่านี้จะเห็นได้จากพระนิพนธ์เรื่องอื่นๆ เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

ลิลิตตะเลงพ่าย, กฤษณาสมันตคำฉันท์, สมุทรโฆษคำฉันท์และปฐมโพธิกถา เป็นต้น

ข. การเล่นเสียงวรรณยุกต์ ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ องค์คุณนิพนธ์นิยมเล่นเสียงวรรณยุกต์อยู่หลายตอน การเล่นเสียงวรรณยุกต์ดังกล่าวมักใช้คำที่ประกอบด้วยพยัญชนะสระและตัวสะกดอย่างเดียวกันทุกอย่าง และนำคำเหล่านั้นมาใช้ในที่ใกล้เคียง นับเป็นศิลปะการแต่งที่สร้างความไพเราะในคำประพันธ์ชั้นอีกลักษณะหนึ่ง ตัวอย่างคำประพันธ์ประเภทนี้ ได้แก่

แปดปางอุโบสถไท าลา	ทานทาน ¹
กำกั๊วเครื่องพนักงาน แจกก่อนกัญชรวง ²	สรรพยุทธ์ คลังแฮ ตั้งนั้นบรรยาย ²
แตรฝรั่งสรพรั่งพร้อมจร ปากเป่าเสียง <u>แตรนแตรน</u>	ถักทัก เทียมนา แซ่ซรวงสำนวน ³
ขวาซุนชื่ออินทร์ปรา เคอนเรียบเรียงเคียงเขา	สาทลิตย ขวาเฮย คูยายผายผาย ⁴

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ ทำให้เสียงของคำสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายกับทำนองดนตรีฟังดูไพเราะและก่อให้เกิดอารมณ์ที่คลั่งคลุ้มตามไปด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

ค. การเพิ่มเสียง ร ในคำ นับเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งในการสร้างคำให้เกิด
ความไพเราะ โดยที่ไม่ทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงหรือต่างไปจากความหมาย
เดิม ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้มีการเพิ่มเสียงในคำอยู่หลายแห่ง เช่น

... พันฉงจัดแตงตก นุ่งกางเกงยกกล้วยคาค อาโออาตม์เอวอ้อม
พิศสรพริกสรพร้อม พริกฉายตามตุครังค์ สีนา¹

... อัฐารักชนมากมวญ นับหนึ่งขบวนคชหอม สีมุขุสรพริกพร้อม
แห่นาหลังตาม เตานา³

กองกลางสรพริกพร้อมไพร ชายขวา กรมเอย
บรรทุกท้วนาวา คน³

พระหนึ่งนามแตงตั้ง คชภัก คีเอย
ทอชี่ควาญเตือนคัก เรงตอน
ทนายแปดสิบสรพริก สรพริก พร้อมนา
เคอนเบียดเสียดชรับชวอน แชรกชรองตามสาร⁴

... แต่งกายกลสารวัด ชนคินกรกล่าวแล้ว แลเปรอศแลแพรวแพรว
พรางหลาสสรหอมสรหลอน⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

...พร้อมกันทั้งห้าหาย แพนมยุรพรายระยะยาว แลงดูจากไปเสียคหาย
แสดงหลายสรกลาง สองข้างวิ้วรัดยา...¹

พญาเก่าแพงผู้ช	ตวคช นันตา
ความญเหอดขอหายจค	จิมขาง
เกมอลไพรไคตามยศ	รอยหนึ่ง นาพอ
พายเครื่องอุปโภคขาง	อิกทั้งสาตรา ²

ลักษณะการเพิ่มเสียง ร ลงในคำประพันธ์ข้างต้นนับเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่กวีนิยมใช้กันมากในการแต่งคำประพันธ์ ในลิลิตเรื่องนี้ก็มีกลวิธีดังกล่าวนี้อยู่หลายตอน แสดงให้เห็นว่าองค์นิพนธ์ทรงเป็นกวีที่มีความละเอียดลออและทรงมีพระปรีชาสามารถในด้านการประพันธ์อย่างแท้จริง จึงมิได้ละเว้นลักษณะพิเศษดังกล่าว อันเป็นองค์การอย่างหนึ่งในศิลปะการประพันธ์

ง. การเล่นคำซ้อน ในที่นี้หมายถึงการที่ผู้นิพนธ์เอาคำซ้อนที่มีอยู่เดิมมาแยกคำออกจากกันเพื่อเล่นคำลอกกัน ตำแหน่งของคำซ้อนนี้ อาจจะอยู่ภายในวรรคเดียวกันหรือต่างวรรคกันก็ได้ และคำซ้อนดังกล่าวอาจจะเกิดที่ส่วนหน้าหรือส่วนท้ายของวรรคก็ได้ ตัวอย่างประเภทนี้ ได้แก่

งามขวาใหญ่ไคเท่า	พยามงคลหัตคินทรเท่า
แหแควแนวพยุห	สีนา ³

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

องค์คุณิพนธ์ใช้คำว่า ไต่เต้า ซึ่งเป็นคำกริยา มีความหมายตามพจนานุกรมว่า ไป, เดินไป; มา แยกเป็น 2 คำ วางคำว่า ไต่ อยู่ในตำแหน่งที่ 4 ของวรรคแรก คำว่า เต้า อยู่ในตำแหน่งสุดท้ายของวรรคที่ 2

หมื่นออกชายยายหอม
หล่นหาแหแห

พระบรมฉัตรล้อม
แน่นนา¹

หอม ในพจนานุกรมบอกว่า เป็นกริยา มีความหมายว่า โอบล้อม, ระวังรักษา มักใช้คู่กับคำว่า ล้อม เป็นหอมล้อม เป็นกริยา หมายถึง แวดล้อม ล้อม ในพจนานุกรมว่าเป็นคำกริยา หมายถึง แวดวง, วงรอบ, กั้นรอบ องค์คุณิพนธ์เล่นคำว่า หอมและล้อม โดยให้อยู่ในตำแหน่งคำท้ายของวรรค

จ. การใช้คำสลัที่ เกี่ยวกับการใช้คำสลัที่ ผู้วิจัยสังเกตได้อีกอย่างหนึ่งว่า องค์คุณิพนธ์นิยมใช้คำสลัที่ในโคลงบาทที่ 2 และบาทที่ 4 โดยให้คำ ๆ หนึ่งอยู่ในตำแหน่งสุดท้ายของวรรคแรกในโคลงบาทที่ 2 และบาทที่ 4 และให้คำอีกคำหนึ่งวางอยู่ในตำแหน่งแรกของวรรคที่ 2 ในโคลงบาทที่ 2 และบาทที่ 4 ตัวอย่างการใช้คำสลัที่

รถคนกัมพูชากว
กลองแขกคนตีประนัง
กางเกงปัสตูกัง
สวมหมวกลำควนปอง

คายนหลัง คาแฮ
นั่งชรอง
สนอบซาด ศรีเอย
ปกเฆสามตน²

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

หัวพันเทพราชยู
กรมพระกลาโหมแจง
พยุหยาตราตราแดง
ครันครบชนบชนัดลวน

นามแสดง
จัดถวน
ลักษณกล่าว ไวนา
แหหนาหลากหลาย¹

โคลงบทแรกนั้น มีการใช้คำสลับที่กัน คือ ในบาทที่ 4 องค์ผู้พนธ์ทรงใช้คำว่า "ป้องปก" ซึ่งตามรูปศัพท์เดิม คำนี้ใช้ว่า "ปกป้อง" ในพจนานุกรมใช้คำชี้แจงว่าเป็นคำกริยา หมายถึง ปองกัน 〇 รักษา 〇 คุ่มครอง (ในที่นี้ หมายถึงช่วยบังไว้หรือช่วยรักษา) ส่วนโคลงบทที่ 2 นั้น เป็นการสลับที่ของคำว่า "จัดแจง" ซึ่งความหมายก็ยังคงเดิมคือเป็นกริยา หมายถึง ทำให้เรียบ 〇 เตรียมการ (ในที่นี้ใช้ความหมายว่าเตรียมการ) การใช้คำสลับที่ในลักษณะนี้ เป็นกลวิธีที่ต้องการเน้นทั้งเสียงและความหมายของคำให้ชัดเจนยิ่งขึ้น การใช้คำว่า "ป้อง" ก่อนคำว่า "ปก" 〇 หรือใช้คำว่า "แจง" ก่อนคำว่า "จัด" ทำให้เราเห็นภาพส่วนกว้าง(ส่วนรวม)ก่อน ปอง หมายถึงกันหรือบัง เป็นการให้ภาพอย่างกว้าง ๆ ก่อน แต่พอมี "ปก" มาประกอบทำให้เห็นภาพของการปองอยู่ในวงแคบลง คือ คลุมลงมา (บนเผา) ส่วนคำว่าแจงนั้น ถ้าใช้คำเดียว หมายถึง แจก 〇 ขยาย 〇 กระจาย ทำให้มองเห็นว่าเป็นการกระทำที่กระจายออก แต่พอเรียงคำว่า จัด ต่อท้ายแจง ทำให้มองเห็นภาพที่กระจายอยู่นั้น กลับเรียงเป็นลำดับ แจงจัด แม้จะมีความหมายว่าทำให้เรียบ 〇 หรือเตรียมการ แต่ก็เป็นการกระทำที่แสดงให้เห็นภาพของความเป็นระเบียบแทรกอยู่ด้วย

สรุปการใช้คำซ้อน มีคุณประโยชน์ดังนี้ คือ

1. ทำให้บทประพันธ์เกิดความไพเราะขึ้น เพราะคำซ้อนเหล่านี้ มีเสียงอักษรเดียวกัน เท่ากับเป็นการช่วยสัมผัสให้มากขึ้น
2. การเล่นคำซ้อนเป็นการเสริมให้ผู้เล่นคำได้มากขึ้น

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

3. การเล่นคำซ้อนเท่ากับเป็นการ เน้นคำใหม่ให้หนักขึ้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจ
ความหมายของคำได้ถูกต้องขึ้น

จ. การเล่นคำซ้ำ ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้มีการเล่นคำซ้ำอยู่ 2 ลักษณะ คือ
การซ้ำคำและการซ้ำความหมาย

การซ้ำคำ หมายถึงการซ้ำคำเดิมซึ่งเป็นคำเดียวกัน แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ
คือ

1. การซ้ำคำเดิมซึ่งเป็นคำเดียวกัน เขียนเหมือนกันมีความหมายอย่างเดียวกัน
และวางอยู่ใกล้ ๆ กัน ดังตัวอย่าง เช่น

พลห้ามแปดคู่มุง	ยกกาง เกงนา
เกี้ยวคาคอตามสำอาง	โอษหมัน
ไยไยไยไยไย	เหยาเหยา ย่างเฮย
ยาตรยาตราทอนกระชั้น	ชวงเทาเทาเสมอ ¹

โคลงข้างต้นเป็นลักษณะของการซ้ำคำที่อยู่ใกล้กัน ความหมายเหมือนกัน โดย
เฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคำที่ประกอบด้วยพยัญชนะ "ย" เช่น ไย เหยา ยาตร ฯลฯ จะมี
ลักษณะที่ให้ความหมายในลักษณะของการเคลื่อนไหว ในโคลงบทนี้ มีคำว่า ไยไย เหยา
เหยา ยาตรยาตรา คำซ้ำทั้ง 3 นี้ เป็นคำซ้ำที่องค์ผู้ประพันธ์มีพระประสงค์ที่จะแสดงให้
เห็นภาพการเคลื่อนไหวของพวกพลห้ามพระราชยานซึ่งมีชวงจิ้งหะกาวเดินที่สม่ำเสมอ

2. การซ้ำคำเดิมซึ่งเป็นคำเดียวกัน เขียนเหมือนกัน มีความหมายอย่างเดีย
วกัน แต่มีไคอยู่ใกล้กัน เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

อานโสภณเหล็กเจลา
งามเลอสงงามลนแลว

ทองทึบเพราครำแพรว
ประดับลวนกาญจนา ภรณ์ธา¹

เสื้อคำรนสินธุชาย
เคียงคู่มุมคูตาม

เสนอนาม
คู่เฝ้า²

โคลง 2 บท ข้างต้นเป็นลักษณะของการซ้ำคำที่มีความหมายเหมือนกัน แต่มีได้
วางอยู่ใกล้กัน โคลงบทแรกนั้นซ้ำคำว่า งาม ประกอบคำว่า เลอศ, ล้ำ เพื่อต้องการ
เน้นให้เห็นความงามของเครื่องอานมาทอง ส่วนโคลงบทที่สองนั้น ใช้คำว่า คู่ ซ้ำกันถึง
3 ครั้ง เพื่อต้องการเน้นให้เห็นลักษณะคู่ของเรือ 2 ลำ คือ เรือเสื้อทยานชล และเรือ
เสื้อคำรนสินธุ ซึ่งเรือทั้ง 2 ลำนี้ เป็นเรือคู่ในกระบวนพยุหยาตราและอยู่ในตำแหน่ง
ปีกซ้ายปีกขวาตามลำดับ ผู้ควบคุมเรือต้องคอยควบคุมให้เรือคู่นี้แล่นขนานคูกันไป ตาม
ลักษณะของเรือคู่ในกระบวนเสด็จ

3. การซ้ำคำเดิมซึ่งเป็นคำเดียวกัน เขียนเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกันดัง
ตัวอย่าง เช่น

มี <u>ไตร</u> ในรถทั้ง	<u>ไตร</u> รัต แลธา
ขุนหมื่น <u>สุภ</u> รัตจัด	แจกให้
ละ <u>รต</u> ละนายนัด	หมายมอบ เขาเอย
กำกับ <u>สำหรับ</u> ไค	อยู่เฝ้าพนักงาน ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

โคลงบทนี้เป็นลักษณะของการซ้ำคำที่มีความหมายต่างกัน การซ้ำคำว่า ไตร ให้ความหมายต่างกันไป ไตรในวรรคแรกหมายถึง ฝ่าไตรภวิน ไตรในวรรคหลังเป็นคำวิเศษณ์หมายถึง 3 "ไตรรัต" หมายถึงรถ 3 คัน

ลักษณะการซ้ำคำทั้งที่เป็นการซ้ำคำที่อยู่ใกล้กันและมีไต่อยู่ใกล้กันหรือซ้ำคำที่ต่างความหมายก็ตามนี้เป็นศิลปะอย่างหนึ่งในด้านกรรพรีพันธ์ อันก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านกรรพรีภาพ อารมณ์และความไพเราะ รวมทั้งให้ความหมายของคำที่นำมาใช้ประกอบการซ้ำคำนั้นเด่นชัดขึ้นด้วย

การซ้ำความหมาย หมายถึงการซ้ำคำในที่ใกล้กันและมีอักษรสัมผัสแบบที่เรียกว่า "ไวพจน์" (synonym) เพื่อเน้นความหมายของคำให้หนักแน่นเด่นยิ่งขึ้น ตัวอย่างการซ้ำความหมายได้แก่

นายกยี่ปุ่นอาสา

กำกัย พหลแฮ

เงื้อง่าขวานเทอดทั้ง

เตลาลวนควรรแสยง¹

เงื้อง่า เป็นคำที่มีความหมายเดียวกัน เพราะคำว่าเงื้อง่า ในพจนานุกรมมีความหมายว่า ยกขึ้นทำท่าจะทุบจะตีหรือฟัน เช่น เงื้อง่ามือ เงื้อง่ามีด ส่วนคำว่า ก่า นั้นมักจะใช้คู่กับคำว่าเงื้อง่า ในพจนานุกรมให้ความหมายว่า เงื้อง่า อ่า ถ่างออก ดังนั้นการที่องคณิพนธ์ใช้คำว่าเงื้อง่าก็เพื่อต้องการเน้นความหมายของคำให้หนักแน่นเด่นชัดขึ้นนั่นเอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

ทหารในไพร่ข้างาว	งอนงาม
ขุนหมื่นควบคุมตาม	พวกฉาย
<u>คืบคั้ง</u> <u>พริ้งพล</u> <u>หลาม</u>	<u>หลาย</u> <u>แหล</u>
สองเหล่าทกลาฆ่าชาย	แซกรกชรอนสรหลอนสรหลม ¹

คำที่ขีดเส้นใต้ในบาทที่ 3 เป็นลักษณะของการซ้ำความหมายเดียวกัน เพราะคำว่า คืบคั้ง พริ้งพล หลาม หลายแหล ต่างก็หมายถึงลักษณะของการรวมกันอยู่มาก ๆ ในลักษณะที่แออัด เบียดเสียด อันแสดงให้เห็นถึงภาพของทหารที่มีจำนวนมากมายเหลือเกิน องค์นิพนธ์ต้องการจะเน้นให้เห็นจำนวนทหารว่ามีอยู่มาก จึงใช้การซ้ำความดังกล่าว ซึ่งก็แสดงภาพได้คร้รวมทั้งก่อให้เกิดความไพเราะในคำประพันธ์อีกด้วย

เสด็จทอคมหาราชาทูหัง	เชตุพน
ราชบุรณะอีกตำบล	วัดนั้น
ตำแหน่งพระกรฐินสถล	วัดเขยศ
อาวาสสามแห่งนั้น	<u>บอกแจ้ง</u> <u>แถลง</u> <u>การ</u> ²

คำว่า บอก, แจ้ง, แถลง เป็นการซ้ำความหมาย ในพจนานุกรมให้ความหมายรวมของคำทั้ง 3 นี้ว่า แสดง, บอกให้รู้, เล่าให้ฟัง การซ้ำความหมายในโคลงบาทสุดท้ายก็เพื่อต้องการเน้นความใหญ่อันใดรู้ว่า วัดที่พระมหากษัตริย์เสด็จไปทอดพระกรฐิน พุทธยาศราทางสถลมารคเป็นประจำทุกปีในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นมีอยู่ 3 วัด ซึ่งวัดดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปในสมัยนั้น คือ วัดมหาธาตุ, วัดพระเชตุพนและวัดราชบุรณะ

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

นคอ

สรุปได้ว่า การเล่นคำซ้ำที่ได้อธิบายมาแล้วแต่คนในคุณประโยชน์ในด้านต่อไป

1. ช่วยเน้นการบันทึกภาพให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เพราะคำซ้ำดังกล่าวก่อให้เกิดภาพ
กริยาอาการที่เคลื่อนไหวไปมาได้เป็นอย่างดี
2. ช่วยเน้นความหมายให้แจ่มชัด เพราะทำให้ผู้อ่านสามารถตีความได้โดย
กระจ่างและยังก่อให้เกิดความรู้สึกที่ชื่นชมในภาพความงามของกระบวนการ
พระกริณพยุหยาตราตามที่องค์คุณศัพท์ได้พรรณนาเอาไว้
3. การเล่นคำซ้ำทำให้เกิดจังหวะ ที่มีท่วงทำนองสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายเสียง
ดนตรี เวลาอ่านจะทำให้เสียงของคำเกิดความไพเราะขึ้น

ข. การใช้คำหลาก คำหลากคือ คำหลาย ๆ คำ ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน
ในคำประพันธ์ถากถางการกล่าวถึง สิ่งที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ถากจะไม่ใช้คำ ๆ
เดียวอยู่ตลอดเวลา แต่จะเลียงไปใช้คำอื่นซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกันแทน เหตุที่ถาก
ต้องใช้คำหลากก็เพื่อต้องการจะใช้คำใหม่มากขึ้น โดยเลียงการใช้คำซ้ำ ๆ ซึ่งจะทำให้เกิด
ความเบื่อหน่าย การใช้คำหลากนอกจากใช้ในการส่งสัมผัสแล้ว ยังเสริมความไพเราะ
ในคำประพันธ์ อันแสดงให้เห็นถึงความสามารถของถากอีกด้วย

ชลดา ศิริวิทย์เจริญ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการใช้คำหลากไว้ว่า "การใช้คำหลากเป็น
การแสดงความสามารถของถากอย่างหนึ่งว่า เป็นผู้รอบรู้ในเรื่องคำและความหมายของคำ
อย่างกว้างขวาง รู้จักใช้คำต่าง ๆ ที่มีความหมายเดียวกัน เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้อ่านเกิด
ความเบื่อหน่าย"¹

¹ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, "การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์".

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)
(อัครสำเนาะ), หน้า 164.

ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้มีการใช้คำหลายคำอยู่หลายคน ตัวอย่างของคำเหล่านี้ คือ

จัดสรรบุญกำกับ	มาหนึ่งนับหนึ่งนาย	สองปีกลายนุ่งคาด
เลือกยุสอาดสะอาดศรี	อาอินทรีย์ถัดถวน	ลวนนายมาจุงประจำ
สคำแสดคงสมญาศ	นิกธอศวุเคชหนึ่งตน	ชาติคุรงคคนหนึ่งใส่
สองนายไทรวิรักษ	ฝ่ายเฉวียงปีกษนามกร	องค้อศครสมัญญา
วิเวกาชาไนยหนึ่ง	ซึ่งพิทักษ์โทเทา	เหล่าเณมอดหมุมาควัญ
ชายชาวประมาณฝ่ายละสี่	เกษมทตามที่ทั้งผอง	และหนึ่งสองเสมอหมาย ¹

จากรายข้างต้นจะเห็นได้ว่า องค์คุณิพนธ์สามารถหาคำที่มีความหมายว่า มา มา ใช้ได้หลายคำ จึงทำให้รายตอนนี้มีควมไพเราะและน่าอ่านมากขึ้น เพราะนอกจากผู้อ่านจะนึกสนุกไปกับคำหลากซงองค์คุณิพนธ์ได้นำมาใช้แล้ว ยังทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับคำศัพท์อีกด้วย

คบอศครคินมา	ตัวละตัวไซซา
ต่างเตาตามกัน	
ลวนเลือกสรรและตน	เทศแหแลเลอศลน
เลหมาแมนผยอง	
ไพรหลวงกองสินขพ	ครบจุงมาละสี่ลวน
นัยยีสิบอศถวน	แปดสิบสี่ทนายมโน ไมยนา ²

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 105.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

โคลง 3 บทข้างต้น องค์นี้พนธ์กล่าวถึงคำหลักที่มีความหมายว่า มา ซึ่งต่างไปจากรายในบทแรกเพิ่มขึ้นอีก 2 คำ คือ คำว่า สิ้นชีพ และ มโนไมย

ฝ่ายขบวนมา เคอน จุง คำเนอน มากหมวก ตำรวจ ในชายขวา
รื้อเสนา กฏสวม กรวม กาง เกง เกี้ยว ฉาย¹

รายบพนี้มีคำหลักอยู่ 2 พวก พวกแรก คือ เคอน(เคิน) กับ คำเนอน(คำเนิน) พวกหลังคือ สวม, กรวม ในรายวรรคที่ 4 ใช้คำว่า สวม เพราะต้องการให้เสียงสัมผัสอักษรกับคำว่า เส(นา) ส่วนรายวรรคที่ 5 ใช้คำว่า กรวม เพราะต้องการให้เกิดเสียงสัมผัสอักษรกับคำว่า กาง-เกง-เกี้ยว

๘. การเล่นคำที่มีความหมายต่างระดับ การเล่นคำในลักษณะนี้หมายถึง การเล่นคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน แต่ต่างกันในด้านระดับของกาลเวลาที่กระอย่างหนึ่ง และต่างกันในด้านระดับของความหมายอีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและมองเห็นสภาพของกริยาอาการต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไปตามลำดับขั้นตอน ตัวอย่างการเล่นคำในลักษณะนี้ เช่น

ปลายเชือกถึงนาย เวร เกน ทรอย หกลีบ ตน ไต่ สกล หลาม แหล
รื้อ นอก แห สอง แถว²

คำว่า หลามแหล ต่างก็มีความหมายไปในทำนองว่ามาก แต่ถ้าพิจารณาถึงระดับของความหมายแล้ว คำทั้ง 2 นี้มีความหมายที่ต่างระดับกัน แหล เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง มาก หลาม เป็นคำกริยา หมายถึง ท่วม นอง ล้น (คือมากจนล้น) หลามจึงมีระดับความหมายที่สูงกว่า คือมากจนล้น ในที่นี้ หลามแหลจึงหมายถึงว่า มีอยู่มากจนล้น (ถนนที่กระบวนพยุหยาตราเคลื่อนผ่านไป)

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

แสดงปางปิ่นธเรศเฝ้า	ภูวดล
แสดงพยุหมองพล	ผาดผาย
ถวายทานกริ่งนสกล	รัตเยศ
ไทรรดคชบทยาย	<u>ย่างเยื้องยอชบวน</u> ¹

บทสุดท้ายของโคลงบทนี้ได้ออกความโดยไม่พิจารณาถึงความหมายที่ต่างระดับแล้ว เราจะได้ความหมายของการเคลื่อนไหวที่สะท้อนให้เห็นภาพของกระบวนมา กระบวนรด กระบวนช่างและกระบวนพลเดินเท้ากำลังเคลื่อนกระบวนออกไปอย่างช้า ๆ แต่ถ้าพิจารณาความหมายที่ต่างระดับกัน จะเห็นว่า "ย่างเยื้อง" นั้นให้ความหมายของการเคลื่อนไหวที่มุ่งไปข้างหน้า ส่วน "ยอ" นั้นให้ความหมายของการเคลื่อนไหวที่มุ่งไปข้างหน้าในลักษณะที่ช้า ๆ ย่าง เยื้อง ยอ จึงเป็นการเล่นคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันคือ หมายถึงอาการเดิน จะต่างกันก็เฉพาะช่วงเวลาของการกระทำอาการดังกล่าวเท่านั้น

การเล่นคำที่มีความหมายต่างระดับกันนี้ นับว่าให้ประโยชน์ทางการลำดับความหมายของคำในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป คือ ผู้อ่านจะเริ่มเข้าใจความหมายธรรมดา ก่อนแล้วค่อยมีความเข้าใจในระดับลึกเข้าไปทุกที ๆ ตามระดับความหมายของคำที่นำมาใช้ กลวิธีนี้นับเป็นศิลปะอย่างหนึ่งในการสร้างความหมายของคำให้เกิดความหนักแน่น ซึ่งมีผลให้เกิดภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

5.3.1.3. การใช้คำเพื่อความไพเราะ

คำที่ใช้ในคำประพันธ์นั้น นอกเหนือไปจากการใช้คำธรรมดา ๆ เพื่อให้ถูกต้องตามลักษณะของฉันทลักษณ์แล้ว ในบางครั้งก็จำเป็นต้องหากวิธีที่นอกเหนือไปจากวิธีการดังกล่าวนี้มาใช้ในอีกลักษณะหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการให้คำประพันธ์นั้น ๆ มีคำใช้มากขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นศิลปะของการประพันธ์ และความสามารถโดยเฉพาะของกวีอีกด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

ลักษณะการใช้คำเพื่อความไพเราะในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ ผู้วิจัยขอจำกัดหัวข้อ

ดังนี้

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างรูปคำกับจำนวนคำ

ข. การเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อประโยชน์ของสัมผัส

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างรูปคำกับจำนวนคำ ในคำประพันธ์นั้นรูปคำและจำนวนคำมีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะจำนวนคำมีบทบาทบังคับให้รูปคำเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม โดยอาศัยฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์นั้น ๆ เป็นเกณฑ์ เช่น

แม่วทรงครุชใหญ่ใส
ตามแตงที่นึ่งรองคอง

สุพรรณหงษ์ ผูกแธ
ชนิดท่าย¹

แม่ว อ่านว่า แม่-วะ เป็นคำที่กร่อนมาจากคำว่า แม่วา ถ้าใช้คำเต็มจะทำให้
ออกเสียงหนักในทักใดกันถึง 3 คำ คือ แม่-ว่า-ซง ซึ่งทำให้ไม่ไพเราะเท่าที่ควร การ
ใช้รูป แม่ว ทำให้ออกเสียงหนัก-เบา-หนักสลับกัน คือ แม่-วะ-ซง ทำให้เสียงไพเราะ
ขึ้น

นอกจากการเปลี่ยนรูปคำตามแบบแผนของฉันทลักษณ์แล้วในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้
ยังใช้กลวิธีในการเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนคำด้วยวิธีอื่น ๆ อีก เช่น
การยัดหรือการหดเสียงสระและการแผลงคำ

การยัดหรือการหดเสียงสระ เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อให้สอดคล้องกับ
จำนวนคำที่ต้องการ เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

ภิญโญศฉายาน
 ตระหลอกทุกแห่งสิมา
 เจียรจอมจักรจตุรา
 ทางแดงประกายไม้

พสุธา
 หมื่นไท
 ทิปเทียบ ถึงธา
 มอบเกล้าถวายถวัลย์¹

สิมา มาจากคำว่า สี่มา เป็นคำนามแปลว่า เขตแดน ในที่นี้ต้องการให้คำว่า
 สี่ เป็นเสียงสั้น (เสียงเบา) จึงทศเสียงจากสระอือเป็นสระอิ

คำว่า จตุรา ยึดเสียงมาจากคำว่า จตุร เป็นคำวิเศษณ์แปลว่า สี่ ในที่นี้ยึด
 เสียงสระอะเป็นสระอา

การแผลงคำ เป็นวิธีแปลงรูปคำ เพื่อให้มีคำใช้มากขึ้นหรือให้เสียงไพเราะขึ้น
 รามคำแห่งแดงตั้ง พญานาม หนึ่งนา
 หนึ่งชื่อพิไชยสงคราม ออกอาจ
 อาสาทักษิณวาง คุมสมัค เถมอดแฮ
 กรแกวงตรีศูลส้าง กระหลับ ถากวัดไกว²

กระหลับแผลงมาจากคำว่า กลับ หมายถึง พลิก, แปรผัน, เปลี่ยน (กระหลับถ้า
 หมายถึงเปลี่ยนท่า "ท่า" มาจากคำเต็มว่า "ท่าทาง" ในที่นี้ต้องการเสียงไพเราะ จึงเขียน
 เป็นรูป "ถา"

ฝ่ายช้วนมาเคอน จุงคำเนอน มากหมวก คำรวจในชายชวา
 วิวเสนาภูสวม กรวมทางเกงเกี้ยวฉาย³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

คำเนอน แผลงมาจากคำว่า เคน หมายถึง ยกเท้าก้าวไป

นอกจากใช้วิธีบีบหรือหดเสียงสระและการแผลงคำแล้ว การลดรูปคำในวรรณคดี ลิลิตเรื่องนี้ องค์กรนิพนธ์ยังได้แสดงถึงกลวิธีอีกอย่างหนึ่ง คือ การกร่อนเสียงของคำซึ่งมีผล ทำให้รูปคำต่างไปจากคำเดิม โดยตัดพยางค์ของคำเดิมออก แต่ความหมายของคำยังคง เดิม การกร่อนเสียงของคำนี้ อาจเป็นการกร่อนพยางค์หน้าหรือพยางค์หลังก็ได้ เช่น

การกร่อนพยางค์หน้าของคำ

คิงษเกษทกะถวน	ถมอลหมาย
กุมกระบี่เสโล่ห์ทนาย	เทอดถา
ชรเคี้ยคชรคั้นผาย	ฉังผาด
<u>พินทแกลวทกลา</u>	ศึกสู้อยู่ยืน ¹

คำกร่อนในโคลงบทนี้คือ คำทแกลวทกลา คำว่า ท ในทแกลวทกลา กร่อนมาจากคำว่า ทหาร ทแกลวทกลา จึงกร่อนมาจากคำว่า ทหารแกลวทหารกลา² การกร่อน คำในลักษณะนี้นอกจากต้องการจะกร่อนเสียงทหารให้สั้นลง เพื่อให้เหมาะกับฉันทลักษณ์ของ โคลงแล้ว ยังทำให้เสียงของคำมีจังหวะ สั้น-ยาว คือ ทะ-แกลว-ทะ-กลา เวลาออก เสียงจะรู้สึกว่าเป็นเสียงของคำทอดจังหวะสั้น-ยาว สลับกัน ทำให้เกิดอารมณ์คึกคักและมองเห็นภาพความเข้มแข็งของทหาร

เนืองนิจมหิศเรศไท	บิณฑาต ทานเฮย
จตุเวทวรามิศประสาท	แซรกชรอง
ปลดอยปวงมัจฉทวิชาติ	เชองลี สัตวนา
<u>ชีโนทกตทเรศทอง</u>	<u>ธีราชอ้างแผแผล</u> ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

² ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, เรื่องเดิม, หน้า 157.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 4.

...ตัวสองขุนนางนำ ประจำจันทพาศสำหรับ นับหนึ่งวางหว่างชนิด
 ถัดโทขุนกล้า¹ ขุนหมื่นมาชวาชาย...²

...ดาปกกระพองอัครหลัก พันแดงจรัสโอภาส รัตพลุกมาศทองเหลือง
 เรื่องจำรูญหฺรามแพรว หัสศดาภรณ์เลิศแล้ว พิลาศล้ำเหลือถวิล แลนา³

คำว่า นิโธทกชิราษ หวาง หราม ตัดมาจากคำเต็ม นิโธทก มาจากคำว่า
 ทักนิโธทก (หมายถึง น้ำที่หลังในเวลาทำทาน น้ำกรวด) ชิราษ มาจากคำว่า อชิราษ
 (หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่) หวาง มาจาก ระหวาง (หมายถึง ส่วนกลาง ของ)
 หราม มาจาก อราม (หมายถึง งามแพรวพราว)

การกร่อนพยางค์ท้ายของคำ ไคแก

แม่วตรงครุฑใหญ่ใส่ สุพรรณหงษ์ ผูกแฮ
 ตามแต่งที่นึ่งรองคอง ชนิดท้าย⁴

แม่ว มาจากคำเต็มว่า แม่ว แต่ในที่นี้ไม่ต้องการออกเสียงคำว่า "ว่า" ซึ่ง
 เป็นเสียงยาว เพราะจะทำให้วรรคหน้ามี 6 คำ นิดลักษณะฉันทลักษณ์ ของโคลง จึง
 กร่อนเสียงคำ "ว่า" ให้มีเสียงสั้นเป็น "วะ" เวลาอ่านจะออกเสียงวะเบา ๆ เหมือนกับ
 มีเสียง อะ เพียงครึ่งเสียง นอกจากนี้ (ต้องการให้เสียง วะ กลมกลืนกับคำว่า แม่ เว
 ลากออกเสียงจึงออกเป็น แม่-วะ ทำให้เสียง ว่า สั้นลง) ถ้าหากใช้เต็ม ๆ ว่า แม่-ว่า
 จะทำให้มีคำหนักอยู่ใกล้กันถึง 3 คำ อ่านแล้วไม่ไพเราะเท่าที่ควร

¹ ราชวรรคนี้เข้าใจว่าพิมพ์ตก ที่ถูกต้องควรมี 5 คำ

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

ทรงถวายนิจกัทรควย	เงอนตรา
ทุกหัวพระราชา	คณะนั้น
ทวยสงฆ์สำถานา	อเนกนัก เรียนฤ
เดือนละเดือนไปขึ้น	ชาคคางถามี ¹

ถานา กรอนมาจากคำว่ ฐานานูรูป แปลว่ สมควรแก่ตำแหน่ง

กลวิธีอีกอย่างหนึ่งที่องคฺยนิพนธ์ทรงใช้ เพื่อทำให้ไครูปคำใหม่ และเพื่อให้เสียงของคำไพเราะขึ้น คือ การใช้คำอภิปาส

การใช้คำอภิปาส เป็นการซ้ำคำโดยใช่พยัญชนะหรือเสียงพยัญชนะตัวหน้าซ้ำเข้าไปข้างหน้าคำ โดยที่ความหมายของคำไม่เปลี่ยนแปลง แต่กลับทำให้เสียงของคำไพเราะขึ้น ดังตัวอย่างเช่น

...แปดคนสรรคไส้เครื่อง กลกล่าวเรื่องกอนอ้าง ช่างคั้งนาคับเคอน
เมอลสี่สารยะเหยา แปลาชบวนพลยาตร...²

...ถคองครักมไพรหลวง ปวงตองแหชบวนละหมู หาคูถือชงมกร
สิบตนจรยะโย ไส้เสนาภูฏเสื่อ...³

ยะเหยา มาจากคำเต็มว่ เหยาเหยา แสดงถึงอาการวิ่งอย่างยกเทาก้าวชา
ชาเร็วกวาเดิน

ยะโย มาจากคำเต็มว่ โยโย แปลว่ เป็นแถวเป็นแนว

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

กล่าวได้ว่า การใช้คำอุปมา, การกร่อนเสียงของคำ, การแผลงคำ การยัด และการหดเสียงสระ ล้วนแล้วแต่เป็นศิลปะในด้านการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรูปคำกับจำนวนคำ เพื่อให้เกิดความไพเราะในคำประพันธ์ยิ่งขึ้น กลวิธีดังกล่าวนี้ นับเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของกวีที่มีความสามารถอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ด้วยแล้ว องค์นิพนธ์ได้แทรกกลวิธีดังกล่าวเอาไว้ในเนื้อเรื่องแทบทุกตอน

ข. การเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อประโยชน์ของสัมผัส ในการแต่งคำประพันธ์นั้น สิ่งที่กวีจะต้องยึดถือเอาไว้เป็นหลักก็คือ เรื่องฉันทลักษณ์ การบังคับเกี่ยวกับสัมผัสนับเป็นปัญหาเรื่องหนึ่งที่ทำให้กวีต้องระมัดระวังในเรื่องของการใช้คำ เพราะบางครั้งการมุ่งสัมผัสในบางแห่งย่อมมีผลทำให้รูปคำเปลี่ยนไป เช่น

ท่นขวาปรากฏาง	นามยิน
กิเลนชื้อลอยบนสิน	ชู่ตั้ง
ชายสมเญศกิเลนลิน	ลาสมุท มีนา
จำหลักกายกิเลนทั้ง	คูเพียงพิศวง ¹

ลินลาสมุท² ในโคลงบทนี้กล่าวว่า เป็นชื่อเรือกิเลนที่อยู่ในแนวชายของกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค คู่กับเรือลอยบนสินชู่ซึ่งเป็นเรือกิเลนซึ่งอยู่ในแนวขวา เรือกิเลนลินลาสมุทที่จริงคือ เรือลีลาสมุท แต่ที่ต้องเปลี่ยน ลี เป็น ลิน ก็เพราะต้องการให้สัมผัสกับคำว่า ยิน และ ลิน ในโคลงบาทที่ 1 และ 2.

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124

² ลินลาสมุท ในริ้วกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบพระนครทางชลมารค เมื่อ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2394 ว่าเป็นชื่อของเรือเหรา ชื่อเรือเหราลีลาสมุทคู่กับเรือเหราลองลอยสินชู่และอยู่ในกระบวนที่ 3 ของริ้วกระบวนใหญ่

จวบจุลศักราชไซ	ฉศก มโรงฤา
พิเศษสองรอยหก	ชวบแคลว
ทุติยสาชเบญจก	ศุกรสูกร บั๊กษา
วังรักษลักษณะลิลิตแล้ว	แลมถวนสามแสดง ¹

เบญจก มาจากคำว่า เบญจ เป็นวิเศษณ์ หมายถึง ห้า, ลำดับที่ห้า ในที่นี้ต้องเปลี่ยนเป็น เบญจก เพราะต้องการให้สัมพันธ์กับคำว่า ฉศก และหกในโคลงขาที่ 1 และ 2

5.3.2 ส่วนนวนโวหาร แปลตามคำศัพท์หมายถึง ท่านองพุดหรือถ้อยคำที่เรียบเรียงแล้ว ส่วนนวนโวหารนับเป็นส่วนหนึ่งของกลวิธีในการแต่งคำประพันธ์ เพราะคำประพันธ์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีนั้น นอกจากจะมีถ้อยคำที่ไพเราะตามลักษณะของคำประพันธ์แล้วยังต้องมีโวหารที่ทำให้ผู้อ่าน เกิดอารมณ์มองเห็นภาพ และมีความรู้สึกที่คล้อยตามกันได้โดยตลอด การใช้ถ้อยคำและโวหารใดเหมาะสมนอกจากจะช่วยถ่ายทอดภาพหรือความคิดในใจของกวีมาสู่ผู้อ่านได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพแล้ว ยังสร้างความเข้าใจและสร้างทัศนคติที่ดีต่อกันระหว่างกวีและผู้อ่านอีกด้วย การใช้ส่วนนวนโวหารในคำประพันธ์จึงถือเป็นสิ่งสำคัญที่กวีจะบกพร่องมิได้ เพราะเป็นสิ่งที่ให้ทั้งคุณและโทษได้ในเวลาเดียวกัน ถ้ากวีใช้ส่วนนวนโวหารที่เข้าใจได้ง่ายผู้อ่านอ่านแล้วเข้าใจได้โดยตลอดก็จะทำให้อ่านเกิดความประทับใจในภาพและความคิดที่ได้รับจากกวีและยังสามารถใช้ภาพและความคิดที่ใตมนั้นสร้างจินตนาการใกว้างออกไปได้อีกมาก ในทางตรงข้าม ถ้ากวีใช้ส่วนนวนโวหารที่ยากแก่การตีความ จะทำให้อ่านไม่อาจจะเข้าถึงแก่นแท้ของเรื่องที่กวีแต่งขึ้นได้เลย กลับซ้ำยังทำให้อ่านเกิดความเบื่อหน่ายไม่อยากจะติดตามเรื่องราวต่อไปอีกด้วย ในวรรณคดีลิลิตกระบวนแหพระกรัณพยุหยาตรานี้มีบทพรรณนาที่ใช้ส่วนนวนโวหารที่ดีอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทพรรณนาชมความงามของกระบวนพยุหยาตราที่นับว่าให้ภาพไคชัดเจนและถูกต้องตามแบบแผนมากที่สุด เกี่ยวกับส่วนนวนโวหารที่ชมความงามนี้ ผู้วิจัยขอนำมาวิเคราะห์ใน 4 ลักษณะ คือ

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม โคลงบานแพนง, หน้า ก.

- 5.3.2.1 บทขอพระเกียรติและบทชมบ้านเมือง
- 5.3.2.2 บทชมความงามของวิวกระบวนแห่พระกรัณพิฑูยาตรา
- 5.3.2.3 บทรวมความ
- 5.3.2.4 บทพรรณนาความรู้สึก

5.3.2.1 บทขอพระเกียรติและชมบ้านเมือง

บทขอพระเกียรติและชมบ้านเมืองนั้น ที่จริงก็เป็นส่วนหนึ่งของพงศาวดาร และเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่า แต่เป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับความจริง บทขอพระเกียรตินั้นเป็นการสรรเสริญคุณธรรมวีรกรรมของวีรบุรุษอย่างใดอย่างหนึ่ง¹ ในการแต่งคำประพันธ์ลิลิตนั้น กวีส่วนใหญ่มักจะเริ่มด้วยบทขอพระเกียรติและการชมบ้านเมือง เพราะถือเป็นธรรมเนียมในหมู่กวีไทยมาแต่โบราณว่าเป็นเสมือนบทไหว้ครู อันก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระวรวงศ์วิสิฐได้ให้ความเห็นไว้ว่า

... ในหมู่กวีไทยมาแต่โบราณ เมื่อจะแต่งเรื่องอะไรเป็นเรื่องยาว ๆ จะต้องมีคำประณามพจน์ หรือที่เรียกกันอย่างสามัญว่า คำไหว้ครู คือ ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พระรัตนตรัย เทวดา ครูบาอาจารย์ตลอดจนถึงกวีเก่า บางทีก็แต่งเป็นคำขอพระเกียรติ สดุดีพระเจ้าแผ่นดินและประเทศชาติ ถือกันว่ากันความอับมงคล เป็นความสวัสดิ์แก่ผู้แต่ง²

ในวรรณคดีลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพิฑูยาตรา ก็มีระเบียบเช่นเดียวกับลิลิตทั่วไป คือ เริ่มตนด้วยรายขอพระเกียรติ 1 บท และต่อด้วยโคลงขอพระเกียรติ และโคลงชมบ้านเมืองอีกหลายบท ดังตัวอย่างบทขอพระเกียรติว่า

¹ กุหลาบ มลลิกะมาส, สรุปผลการสัมมนาวรรณคดีไทย (พระนคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2511), หน้า 40

² พระวรวงศ์วิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ (พระนคร : เกอกุลการพิมพ์, 2503), หน้า 1.

ภิญโญยศแฉฉาน	พสุธา
ตระเผลอกทุกแหล่งสีมา	หมื่นไท
เจียรจอมจักรจตุรา	ทีปเทียบ ถึงถา
ต่างแตงปรักมาศไม้	มอญเกลลาถวายนวลย์
สมภารสมโพธิพน	รำพรรณ นาวพอ
ภูดเพิ่มทศพิชชธรรม	ทั่วทั้ง
อัญญาจิกศีลสรพ	กุศลสำ สมเฮย
มาศและมีแปดครึ่ง	ทอนเว่นเปนเจดิม ¹

โคลง 2 บทนี้ เป็นบทขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่กอบไปด้วยบุญญาธิการ กษัตริย์ทุกหัวเมืองต่างพากันมา ฟังพระบรมโพธิสมภารของพระองค์ ทรงปกครองไพร่ฟ้าด้วยทศพิชราชธรรม และทรง ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เป็นนิจ

นอกจากบทขอพระเกียรติแล้ว ยังมีบทพรรณนาชมความงามของบ้านเมืองอีก ว่า

กรุงรามเลอรุ่งหลา	เลอสุวรรณค์
เสนอนนุกนิสังสรพ	สุคอง
ไพชยนต์พิมลบรร	เจอดจิม หาวเฮย
หอแห่งสิงหาศนหาง	หกฟามาปูน
ปราการทวารป้อมเปียม	ป็นราย รอมนา
นองน่านพิศาลสินธุ์สาย	โอบอ้อม
มวญหม่อมมิตรหมาย	เมอลกระหมา ขวัญเอย
โผอนอาตม์ชาติเศิกชอม	สร้างเสี้ยนเศียรสยอง ²

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

โคลงข้างต้นนี้ องค์คุณิพนธ์โคธมกรุงเทพทวาราวดีว่าเป็นเมืองที่มีความงามสุดที่จะหาคำมาเปรียบใด มีปราสาทอันงามยอดสูงเสียดฟ้า มีที่ประทับอันงาม เปรียบได้กับสวรรค์หกชั้น รอบ ๆ เมืองมีกำแพง ประตูและป้อมปืนอยู่เรียงราย มีแม่น้ำไหลโอบอ้อมตัวเมืองประดุจปรากฏการณ์ธรรมชาติ ทำให้ศัตรูที่คิดจะมารุกรานกรุงเทพฯ ต่างพากันพรันใจและไม่กล้าที่จะรุกร้าเข้ามาในเขตแดนไทย จึงทำให้กรุงเทพฯ ปราศจากการรุกรานของชาติศึก

แนวบาทขอพระเกียรติและบทชมความงามของบ้านเมือง จะเป็นธรรมเนียมนิยมของกวีไทยแต่โบราณ ซึ่งมักจะพรรณนาให้เห็นภาพความงาม โดยอาศัยจินตนาการที่เกินความเป็นจริงเข้าประกอบ แต่ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ องค์คุณิพนธ์ก็มีได้ยึดเอาหลักการนั้นมาปฏิบัติโดยตลอด จะเห็นได้ว่า การพรรณนาภาพโดยอาศัยจินตนาการที่เกินความเป็นจริงในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้มีอยู่น้อยมาก ตรงกันข้าม ภาพส่วนใหญ่จะเป็นภาพแห่งความงามและเป็นเรื่องราวของบ้านเมืองตามสภาพความเป็นจริงแทบทั้งสิ้น สำหรับบทขอพระเกียรติและบทชมความงามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น มีทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการที่เกินความเป็นจริง และมีทั้งส่วนที่สมจริง ดังนี้

ส่วนที่เกินความจริง คือ การเปรียบที่ประทับว่ามีความงามทัดเทียมกับวิมาน ในสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น หรือการกล่าวถึงพระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์ ว่าพระองค์ทรงพระเดชานุภาพถึงขนาดพระเจ้าแผ่นดินเมืองต่าง ๆ รอบด้านพากันเกรงกลัว และยอมอ่อนน้อม (ทั้ง ๆ ที่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ลาว เขมร ญวน ต่างก็พากันตีตัวออกห่าง และเป็นกบฏต่อไทย เป็นเหตุให้ไทยต้องทำสงครามกับญวนถึง 14 ปีเศษ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ดินแดนเขมรและลาวกลับคืนมา) การพรรณนาภาพที่เกินความจริงนี้ เกิดจากอารมณ์ตามทัศนะของจินตกวี ซึ่งมักจะมองสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะที่มีความงาม และควรแก่การชื่นชมตามธรรมเนียมนิยมของกวีไทยแต่โบราณ

ส่วนที่สมจริง คือ บทขอพระเกียรติที่ว่าด้วยเรื่องของพระราชกรณียกิจ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะในรัชกาลนี้ โปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์ และสร้างวัดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก จนถึงกับมีคำกล่าวกันว่า ถ้าจะให้เป็นที่โปรดปรานของพระบาท-

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ต้องสร้างวัด เป็นต้น

นอกจากความสมจริงในบทขอพระเกียรติดังกล่าวแล้ว อาจจะสามารถกล่าวได้ในเนื้อหาว่าวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้แทบทั้งเรื่อง ล้วนแต่เป็นการบันทึกภาพความเป็นจริงของกระบวนการแห่งพระกรุณาพยุหยาตราในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งสิ้น เนื้อเรื่องส่วนใหญ่จึงไม่มีการเสริมแต่งโดยอาศัยจินตนาการที่เกินความจริงแต่อย่างใด

5.3.2.2 บทชมความงามของริ้วกระบวนพยุหยาตรา เนื่องจากวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีที่เขียนขึ้นเพื่อบันทึกภาพกระบวนแห่พระกรุณาพยุหยาตราโดยตรง การชมความงามของริ้วกระบวนพยุหยาตรา จึงกระทำได้ดีเป็นพิเศษ ดังตัวอย่างที่จะนำมากล่าวให้เห็นดังนี้

บทชมเครื่องแต่งกายของเหล่าทหาร

... ถักโทขุนกล้า	ขุนหมื่นมาชวาชาย	ย้ายสองฟากแถวสถล
ยลฝ่ายละหาสับนาย	โปกหนังลายรคนำ	เห็นบถุชคำจำหลัก
สนับเพลาปักอเคื้อ	เสื้อโหมคจีบเอวทรง	วงบั้นเหนงเอวอ้อม
พร้อมกุดันจ่าทนาย	แพนมยุรพรายยะยาบ	แลงดูจวบเสียดทนาย
แลสรหลายสรกลาง	สองข้างริ้วรัถยา ¹	

พินโื่ออาตมใส่เสื้อ	ปักตุ้ แดงเฮย
แขนครึ่งขลิบโหมคดู	คิงหวิน
หมวกนาฉิวันชู	เชอคศก สมณา
ดีกระหลาดชาคศรีสิ้น	เสร์จทั้งกางเกง ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

ผีพายลำที่หนึ่งนั้น	สักระหลาด สนอบนา
ศรีเปลี่ยนกรกัธอาตม์	แปลกลวน
ขลิบโหมคเพ่งมองผาด	ไฟโรจ รอมถา
หมวกกลีบลำควนถวน	ทุกชุมสวเเศียร
กางเกงยกใส่สิ้น	สนับเพลา เซอถา
พายพิศปิคสุพรรณเพรา	ยิงยอม
ยาวสนั่นลำเนา	อรรณพ นาพอ
ชักไล่ไหลยกพร้อม	เพรอกธัญกลอง ¹

รายข้างต้นเป็นการพรรณนาให้เห็นภาพความงามในการแต่งกายของเหล่าทหาร มานำในกระบวนพยุหยาตราใหญ่ทางสถลมารค ส่วนโคลงบทที่ 1 เป็นการพรรณนาเครื่อง แต่งกายของไพร่หลวงในกองมา ว่าสวมเสื้อมีศูยแขนสั้นสีแดง, สวมหมวกนาลีน และ กางเกงสักระหลาดแดง ส่วนโคลงบทที่ 2-3 เป็นการพรรณนาเครื่องแต่งกายของพวกผีพาย ในเรือพระที่นั่งทรงอย่างละเอียด บทชมความงามข้างต้นนี้ นอกจากจะให้เห็นภาพของการจัด วิวกระบวนแล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับการแต่งกายของทหารแต่ละเหล่าแต่และพวกว่ามีการ แต่งกายที่เหมือนหรือต่างกันอย่างไรบ้าง อย่างเช่น บอกให้รู้ว่า เหล่าทหารมานำใน กระบวนแห่พระกรุณาพยุหยาตราใหญ่ทางสถลมารค นั้น จะสวมเสื้อโหมคจีบ โปกหนึ่งลายรด นำ นุ่งสนับเพลา คาคเข้มซัดเหน็บกริช มือถือธนู เป็นต้น

บทชมเครื่องตกแต่งมาในกระบวน

มวณฺเฒาญกฺฎพฺรอม	ชุลมวง
พานแถบชรองหางทรง	ใส่ถวน
คาวมาศกุกันลง	ยานล็ก ลางแฮ
ลางจุกมึงคุดลวน	นากบางอย่างหลาย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

กลางดาวณบัตคา	ปกปฤษ ฎางคเอย
อัทหลักเขมชาบพิศ	เพรอสแพรว
กลางเหล้าทักทองคิก	ตฤงเลื่อม หลากแเอ
ตาบมุขสุกแสงแกว	กุกันเพียงพิศวง ¹

โคลง 2 บทข้างตน เป็นบทชมเครื่องตกแต่งมาจุง ในกระบวนพยุหยาตราใหญ่ทางสถลมารค ซึ่งองค์คุณนี้พนธ์ทรงพรรณนาให้เห็นภาพใดอย่างชัดเจนาว่า กระบวนมาจุงเหล่านันดูกผู้ที่ขลุม ใสพานแถบของหาง มีเครื่องดาวกุกันลงยาฉลักเป็นลวดลาย บางตัวมีเครื่องณเป็นรูปดาวประดับที่ฉาปกหลัง และมีตาบประดับแกวแกมทองที่หน้ามาก การพรรณนาภาพคังกลาวนี้ นอกจากจะทำให้ผู้อานมองเห็นภาพของมาในกระบวนแล้ว ยังทำให้ทราบถึงการตกแต่งมาในกระบวนควยว่ามีกรตกแต่งในลักษณะใด ใช้เครื่องประดับอะไรบาง

บทชมเครื่องตกแต่งข้างในกระบวน

รำพรรณปิลันทนพรอม	ไพรมุลย์ เบญจเอย
พระเทพพระยาเสวตฤณ	ชเรศอาง
มงคลหัตคินทรอคุลย์	อิกฉัท ทันตนา
หนึ่งกับนาคินทรชาง	เผือกผู้เจดอมเวียง
ผู้กรเครื่องแถบมาศทั้ง	ดาวฉลัก กุกันนา
พิศภูจุงกลตระศัก	กองแกว
กระวินคำคว่ำทีบสรพรัก	พรายเพรอส
ตระพองพาดตาดพิตรแพรว	พรางพรอมชายทอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

พระเทพพิงเือกใส	ใส่กรอง เชนองนา
หางแห่งคนสวมชรอง	มาศหอม
ชายมุขปักปกระพอง	พัศรียิ่ง อย่างแฮ
พิเศษกว่าสารสีพร้อม	เครื่องอ่างเอกเฉลิม
รัตพลุกสูกมาศลำ	จำลาย
ประดับสรพัสคชพลาย	เลอศหลา
อลงกฏจรเวชหลาย	แลพิลาศ หลากแฮ
เือกถองรองเรื่อฟ้า	เพงเพียงพิศวง ¹

อลงกรณ์พ้งนำ ประจำเครื่องหุ่มสีกระหลาด แดงคูนาคเรื่อรอง
 ฎกชายทองอังกฤษ ฎหุติดจงกล, กษัตริโสภณมาศย้อม พร้อมฉาปกปฏษฎางค์
 หักทองขวางมลิ้งเม็ลือง กระจวินทองเหลืองแลพิลาศ ชางเชือกบาศแตงจัด
 เครื่องหุ่มปีศุฑุนาค ฎกชายมาศอังกฤษ ฎกรรณติดหอนแตง ฉาปกแห่งหนหลัง
 บังคคุมบาศมาศปัก หักสุพรรณเจ็ดฉิน กังษกระวินกลอวาง
 ประดับทุกตัวทั่วชาง พวกพื้นพ้งผอง²

โคลง 4 บทชางคน เป็นการพรรณนาภาพของพญาชาง ซึ่งตกแตงควยเครื่อง
 ประดับอันสวยงาม พญาชางทุกเชือกฎกเครื่องแถบทอง คาวณลักกุดัน ประดับพุกาคกระวิน
 ที่ตระพองมีตาดพัศรชายทอง เจพะพระเทพพิงเือก แตงพิเศษกว่าเชือกอื่น ๆ ใส่กรอง
 เขิงสวมชรองหางทอง ปกตระพองควยชายมุก ส่วนพญาชางหลายทั้ง 4 คือ พระเศวต-
 ฎษุชร พญามงคณาคินทร พญามงคลหศีคินทร และพระบรมฉิทันตันแตงเครื่องรอง ๆ
 ลงมา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59 - 60.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 63 - 64.

ส่วนรายอีกบทหนึ่งนั้น เป็นการพรรณนาภาพความงามของกระบวนช่างฟัง ซึ่ง
นำหน้ากระบวนพญาช่างวาพังนำเหล่านั้น แต่งเครื่องหุ้มสักหลาดแดง ผูกชายทองอังกฤษ
ติดพู่ดอกไม้ซุบทอง ผาคลุ่มหลังเป็นลายหักทองขวาง สายกระวีทองเหลือง ส่วนช่างเชือก
มาศ ซึ่งตามหลังพังนำนั้น ผูกเครื่องหุ้มปัสตุ ผูกชายทองอังกฤษ ติดพู่ที่หู ผ่าปกหลังคันทอง

ตัวอย่างโคลงและรายช่างตน นอกจากจะแสดงให้เห็นภาพความงามของ
กระบวนพญาช่างและกระบวนพังนำแล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับเครื่องตกแต่ง ซึ่งใช้ประดับ
ช่างแต่ละเชือกแต่ละกลุ่มว่า เหมือนหรือต่างกันอย่างไรบ้าง ช่างที่สำคัญนั้น แต่งเครื่อง
ต่างไปจากช่างเชือกอื่น ๆ อย่างไร เป็นต้น

บทชมกระบวนทัพ ในที่นี้ หมายถึงบทชมกระบวนพยุหยาตราทั้งทางสถลมารค
และทางชลมารคในพระราชพิธีแหพระกรฐิน ลักษณะการชมกระบวนทัพในวรรณคดีลิลิตเรื่อง
นี้ เป็นการชมที่มีแบบแผนของกระบวนแน่นอน ไม่ใช่เป็นการชมแบบใช้จินตนาการอย่างใน
วรรณคดีเรื่องอื่น เพราะมีการบอกถึงตำแหน่ง หน้าที่ การแต่งกาย รวมทั้งวิธีการต่าง ๆ
ในกระบวนอย่างละเอียด เพราะองค์ผู้พนธ์ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้วรรณคดีเรื่องนี้ เป็น
แบบแผนของการจัดริ้วกระบวนแหพระกรฐินพยุหยาตราฯ นอกเหนือไปจากการบันทึกภาพต่าง
ต่างในพระราชพิธีแหพระกรฐินอีกประการหนึ่งด้วย ดังตัวอย่างการชมกระบวนช่างตั้งใน
กระบวนพยุหยาตราใหญ่แหพระกรฐินทางสถลมารคว่า

ช่างตั้งนำคัมเคอน	เมอลลีสารยะเหยา	เปล้าชบวนพยุหยาตรา
ผูกสักกระหลาดแถบถกล	ยลหลายอย่างต่างศรี	มีเครื่องดาวถมมัด
กระวีนครวรัชฎาไมย	ทึบเถือกไฟรุจิจิตร	ผ่าปกปฤษฎางค์ค้ำ
แฉลวดมาศสุกแสง	ชายทองแดงปิดทอง	ผ่าปกตระพองอัทธลัด
พื้นแดงจรัสโอภาม	รัดพดุมมาศทองเหลือง	เรื่องจำรูญหรามแพรว
หัตถ์ดากรมเลอศแลว	พิลาศล่าเหลือถวิล	แลนา

ไวยรินทร์ที่หนึ่งแก้ว

เสนอชื่ออัญญาพงษ์

หาคอกศึบสูงคง

ควรรักษาหนตน

หมอไชยศักดิ์ขันตี

ขุนหมื่นทวนทองประจำ

กรทนายเทอดทวนคำ

ทนายคชเป็นความง้าง

ที่สองคชราชาตีญ

ขนานชื่อบรรยงก์ไอยรา

หาคอกศึบคืบปรา

อีกแปดองคูลีซ่า

หมอไชยสิทธิขันนึ่ง

ทวนมาศหมื่นขุนธาร

ทามกลางคชยุทธาน

ความญคชทนายทายรัง

ที่สามนามข้างเรียก

งามเงื่อนเทพยหัตถ์คินทร

หาคอกศึบกายิน

อาจเช่นคชศึกเทียบ

หมอไชยฤทธิอยู่รัง

ขุนหมื่นมาศทวนยศ

ทนายข้างเชอคชอจรด

ยอบาทยาตราผาย

กลางรงค์

เพรอสพน

เศษลืบ นีวนา

ตอสูศักดิ์สาร

ตอคำ รงฤ

กิงช้าง

ควรรพิศ นาพอ

ทอนทนายกรายขอ

สมญา ยศแฮ

เลอศล้า

กฎแก ตระหง่านเอย

เศษควยโคยสูง

ลอสสาร

เทอดคัง

ยลสง่า งามเฮย

รอนถาราชขอ

มารกระบิล

เผด็จเสี้ยน

เศษทก นีวนา

ลมิทธิแทเทียบมเสมอ

คอคช

เทอดคยาย

กายเกี่ยว ทายแฮ

ตอวีวทิวชบวน

ทสี่มีชื่อตั้ง
 ทาศอกคืบสูงกาย
 นีวสี่สืบเสนาหมาย
 คิริเมฆลมารอาศน์เออม
หมอไชยรงค์ชขัน
 ขุนหมื่นมาศทวนไค
 กลางสารทองเดือกไสว
 หนายคชกคขอจำ

ศิลปน์รายน์
 ดงาคเง้อม
 ประมาณรูป แลฤ
 ออกอางเอาสมาน
 คอไอย ราวฤ
 เทอคคำ
 เวทาศ หนเฮย
 จอทายกายกเรนทร¹

จากรายและโคลงการชมกระบวนช่างคั้งในกระบวนแหพระกฐินพยุหยาตราทาง
 สดถมารคนี้ นอกจากจะมีความไพเราะของโวหารและใ้ภาพลักษณะของกระบวนช่างคั้ง
 อย่างชัดเจนแล้ว ยังให้ความรู้แก่ผู้อ่านในเรื่องลักษณะของช่าง ตำแหน่งของทหารที่อยู่ประ
 จำช่างคั้งแต่ละเชือก รวมทั้งใคร่ถึงทำเนียบระวางช่างอีกด้วย ในรายและโคลงช่างตน
 กล่าวถึงช่าง 4 เชือก คือ อัญญาพงษ์ บรรยงก์ไอยรา มารกระบิล ศิลปน์รายน์ และ
 มีผู้ประจำตามลำดับ คั้งนี้

<u>ช่างคั้ง</u>	<u>ตำแหน่งคอช่าง</u>	<u>ตำแหน่งกลางช่าง</u>	<u>ความช่าง</u>
อัญญาพงษ์	หมอไชยศักดิ์	ขุนหมื่นทวนทอง	หนายคช
บรรยงก์ไอยรา	หมอไชยสิทธิ	ขุนหมื่นทวนทอง	หนายคช
มารกระบิล	หมอไชยฤทธิ	ขุนหมื่นทวนทอง	หนายคช
ศิลปน์รายน์	หมอไชยรงค์	ขุนหมื่นทวนทอง	หนายคช

ในวรรณคดีลิลิตา เรื่องนี้ มีบทชมความงามของริ้วกระบวนพยุหยาตรา อยู่แทบ
 ทุกตอน นอกเหนือไปจากการชมความงามของกระบวนทัพ เครื่องแต่งกายทหาร เครื่อง
 ตกแต่งมา และช่างแล้ว ยังมีบทชมรถ บทชมเรือ และเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ อีกมาก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35 - 38.

บทความความงามเหล่านี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงสำนวนโวหารในการพรรณนาได้อย่างไพเราะเพราะพริ้งและเกิดภาพพจน์ที่ชัดเจนแล้ว ยังสอดแทรกความรู้ให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงเรื่องศิลปะ ประเพณีและโบราณคดีได้อย่างอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงเป็นมหากวีที่ทรงพระปรีชาสามารถในการประพันธ์ และในด้านความรู้ในเรื่องต่าง ๆ แทบทุกด้าน คำกล่าวนี้อาจจะเห็นได้อย่างเด่นชัด จากบทกวีนิพนธ์ของพระองค์แทบทุกเรื่อง ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบทกวีนิพนธ์ที่ทรงคุณค่า และควรแก่การเทอดทูนเป็นอย่างยิ่ง

5.3.2.3 บทรวบความ

ถ้าพิจารณาสำนวนโวหารในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้แล้ว จะเห็นว่า ส่วนใหญ่ของคณินิพนธ์ใช้บทพรรณนาโวหารมากที่สุด โดยใช้สลับกับบรรยายโวหารในบางตอน ลักษณะของการพรรณนาก็ทรงทำได้อย่างดียิ่ง เพราะทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพตามที่ได้ทรงนิพนธ์ไว้อย่างชัดเจน และเนื่องจากวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพในกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตราฯ โดยเฉพาะ การบันทึกภาพแต่ละตอนจึงจำต้องบันทึกให้ละเอียดถูกต้องตามแบบแผนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่บางตอนมีเนื้อเรื่องเยิ่นเย้อ นำเบื่อหน่าย เพราะต้องกล่าวซ้ำ ๆ ซาก ๆ หลายครั้งหลายหน องค์กรคณินิพนธ์เล็งปัญหาเรื่องนี้ โดยใช้สำนวนรวบความ ซึ่งก็ให้ประโยชน์ได้ถึงสองทาง คือ เป็นการเลี่ยงการพรรณนาภาพที่กล่าวมาแล้วประการหนึ่ง กับเป็นการรวบรัดเนื้อเรื่องให้รัดกุมเป็นผลต่อการดำเนินเรื่องอีกประการหนึ่ง โวหารรวบความดังกล่าวมีใช้อยู่ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้หลายตอน ดังเช่นตอนที่กล่าวถึงการตกแต่งภายในเรือรูปสัตว์ทั้ง 5 คู่ คือ เรือส่าง เรือกิเลน เรือรูปมังกร เรือเหราและเรือ(สิง)โต องค์กรคณินิพนธ์ก็ใช้โวหารรวบความว่า

นำเรือปืนใหญ่จอง	จาร์จค์ เรียบฤ
ล่ำละบอกบงยง	ยานแท
หกเสาศฤทศรบคง	อาวุธ ผูกพอ

อย่างพิศมณาเวศแล

เล่ห์นักรบราย¹

จะเห็นว่า ในโคลงบทนี้ผู้ประพันธ์พูดถึงการตกแต่งภายในเรือรูปสัตว์²ทั้ง 10 ลำ แต่มีใบบอกรายละเอียดไว้มากนัก แต่ใช้โวหารรวมความว่า เรือรูปสัตว์ทั้ง 10 ลำนี้ มีการตกแต่งเช่นเดียวกับ "เรือเสือ" ซึ่งได้บรรยายไว้ในตอนต้น การใช้โวหารรวมความเช่นนี้ เท่ากับไม่เป็นการเสียเวลาในการกล่าวขอความนั้นซ้ำอีก และหากผู้อ่านไม่เข้าใจหรือต้องการทราบเรื่องราวอันอย่างละเอียด ก็อาจจะเปิดกลับไปดูใหม่อีกครั้งหนึ่ง ก็จะทราบว่าผู้ประพันธ์ท่านได้พรรณนาเกี่ยวกับการตกแต่งเรือเสือ (เรือรูปสัตว์) เอาไว้ว่า

บุกทวนเขนมาศงาว	เสโล่ห์ กระปี่นา
สิ่งละคูอาวูชโล	ภิกคแพรว
หกเสาคฤหโไอโอ	ฟารเลอศ แลพอ
งามสง่าอ่าวคแกลว	กลั่นแกลงแสงหาญ
หนแห่งตำแห่งหน้า	เรือวาง ปั้นแฮ
ชานชื่อชานกยาง	อย่างตั้ง
ละบอกละลำปาง	ผจญจ้อ คึกเฮย
เกณฑ์จ่ายหมายฝรั่งทั้ง	คูเผาคอยแฝง ³

จากโคลง 2 บทนี้ ทำให้ทราบว่า ที่เสาคฤหทั้งหกต้นในเรือรูปสัตว์นั้น ได้ผูกอาวูชไว้อย่างละคู่ คือ ทวน เขน งาว โลและกระปี่ และหน้าเรือรูปสัตว์นั้น วางปั้นชื่อชานกยาง⁴ ลำละ 1 กระบอก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

² เรือรูปสัตว์ คือ เรือศิระสัตว์ อาจจะเป็นเรือพระที่นั่ง เรือเหล่าแสนยากร หรือเรือพิฆาตก็ได้สุดแล้วแต่ขนาดหรือความโออาของเรือแต่ละลำ

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 118.

⁴ ชานกยาง เป็นชื่อปั้นโบราณที่ตั้งยั้งบนซาคำ

ลักษณะการใช้โวหารรวบรวมความท่อนองนี้ มีใช้อยู่ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้มาก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ นับเป็นเทคนิคและพระปรีชาสามารถ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ โดยเฉพาะ

5.3.2.4 บทพรรณนาความรู้สึก

เป็นการพรรณนาที่เขาแบบของบูรพาจารย์ ถือเป็นจุดงามเด่นของวรรณคดี เป็นการอวดฝีปาก ฝีมือลายมือของกวีอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะการถ่ายทอดความคิด และความรู้สึกของกวีใหญ่ผู้นั้นได้เขาใจอย่างซาบซึ้งนั้น เป็นเรื่องที่ทำใ้ยากอย่างยิ่ง กวีจึงฝากความคิดและความรู้สึกของตนเองไว้กับตัวละคร และใช้ตัวละครเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิดและความรู้สึกระหว่างกวีและผู้อ่านอีกทีหนึ่ง

สำหรับวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพที่เกี่ยวกับกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราฯ จึงไม่มีการสมมุติตัวละครเพื่อเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิด และความรู้สึกอย่างเช่นวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ การถ่ายทอดความคิดและความรู้สึก จึงเป็นไปในลักษณะที่กวีบอกต่อผู้อ่านโดยตรงภาพความคิดและความรู้สึกดังกล่าวนี้ องคฺ์ผู้นิพนธ์ได้แสดงออกมาในหลายลักษณะ ดังตัวอย่าง เช่น

ความรู้สึกที่ชื่นชมต่อพระราชกรณียกิจ

สมภารภูวนารถเกื้อ
รอยโอฐออกกรำพรณ
หมิ่นมาศหมิ่นคืนวัน
ฤทโชนสุดสรวรชรอง

กุศลสรรพ กิจฤ
พรำพรอง
ปิ่นหมิ่น หมายเฮ
สิ่งสร้างแสวงบุญ¹

¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 6.

โคลงบทนี้ เป็นบทพรรณนาความรู้สึกที่ชื่นชมต่อพระราชกรณียกิจขององค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองไพร่ฟ้าควยทิศพิชิตราชธรรม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงคือ ทรงแจกทานแก่อยากไรมิได้ขาด พระเกียรติคุณของพระองค์นั้น ได้รับความยกย่องจากทวยราษฎร์ทุกยุคทุกสมัย

ความรู้สึกชื่นชมในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค

นาวาพยุหยาตราเจ้า	ธรรณี คลเอย
เคียรคานแดนนที	อคราว
เนืองเนกคิเรกพิริย	รคมศัพท สันนนา
นฤโฆษอรณพดาว	เฟื่องพินพุ่มพอง ¹

โคลงบทนี้ แสดงความรู้สึกชื่นชมในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคว่า เป็นกระบวนทัพที่ยิ่งใหญ่สมพระเกียรติเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีเรือในกระบวนเคลื่อนไปทั่วท้องน้ำ พรั่งพร้อมไปด้วยศัพทสำเนียงของทหารเหล่าต่าง ๆ ทิวท้องน้ำจึงค้งกึกก้อง และมีฟองคลื่นแตกกระจายไปทั่ว

ความรู้สึกชื่นชมในคานความพร้อมเพรียง

รองรำโทยเจ้าคะ	ชานเสียง
เสารับศัพทสำเนียง	เรงรน
ปี่พายพรั่งพร้อมเพรียง	พร้อมเพรียง ยามเอย
คลื่นคลั่งถึงอุทกทน	ทิวทองแถวธาร ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

โคลงบทนี้ แสดงให้เห็นความรู้สึกในค่านิยมพร้อมเพรียงของการทำงาน เพราะเสียงของผีพายุที่ขานรับกับเสียงเส้าที่กระทุ้งให้จังหวะแต่ละครั้ง¹ ย่อมหมายถึง ช่วงจังหวะที่ต้องจำพายุในครั้งหนึ่ง ๆ ควบ จังหวะการกระทุ้งเส้า จึงเป็นเสมือนเครื่องเตือนใจเหล่าผีพายุจำพายุแต่ละครั้ง และเมื่อจำพายุลงไปพร้อม ๆ กัน ย่อมจะทำให้เกิดกระแสคลื่นกระจายไปทั่วท้องน้ำ

การพรรณนาความรู้สึกในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ แม่องค์คุณิพนธ์จะถ่ายทอดความรู้สึกแก่ผู้อ่านโดยตรง แต่ลักษณะการถ่ายทอดก็มีไต่บังกับผู้อ่านใหม่มีความรู้สึกอยู่ในวงที่องค์คุณิพนธ์ได้กำหนดเอาไว้เท่านั้น ตรงกันข้าม องค์คุณิพนธ์กลับใช้คำและความที่ให้ความรู้สึกที่นอกเหนือไปจากบทพรรณนาเสียอีก ทั้งนี้เพราะบทพรรณนาความรู้สึกในเรื่องนี้ เป็นความรู้สึกต่อสิ่งที่จริง มิใช่เป็นการสมมุติภาพต่างๆ ที่องค์คุณิพนธ์ได้พรรณนาไว้ นั้น เป็นภาพของเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ความรู้สึกที่องค์คุณิพนธ์แสดงออกมา จึงเป็นความรู้สึกที่แสดงออกถึงความภาคภูมิใจในสิ่งที่ได้พบเห็น และเมื่อองค์คุณิพนธ์ถ่ายทอดความรู้สึกเหล่านั้นมายังผู้อ่าน นอกจากผู้อ่านจะรู้สึกภาคภูมิใจตามที่วิไลพรรณนาไว้แล้ว ยังทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงเอกลักษณ์ของความเป็นไทยได้อีกด้วย

5.3.3 บทเปรียบเทียบ

บทเปรียบเทียบในวรรณคดีนั้น เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ที่กวีนิยมใช้เพื่อสร้างภาพจินตนาการและความรู้สึกที่ชัดเจนในมโนคติของผู้อ่าน การเปรียบเทียบก็มักจะเปรียบกับสภาพของธรรมชาติหรือไม่ก็เปรียบกับตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักอ่านทั้งหลาย กลวิธีดังกล่าวนี้ นับเป็นการสื่อสารที่อ่านตัวกลาง เพื่อ

¹ การกระทุ้งเส้าให้จังหวะในการพายนั้น นับเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิดความพร้อมเพรียง และเป็นวิธีการที่ได้ปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เพิ่มการเหวเรือประกอบเขาไปอีกอย่างหนึ่งด้วย

สร้างอารมณ์ของผู้อ่านให้เขาถึงความงามและความละเมียดละไมของวรรณคดีชั้น¹ ใน
วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ มีบทเปรียบเทียบในลักษณะดังกล่าวอยู่บาง เช่น

พระบัณฑิตนาคร	เสนอนาม พระฤา
บรมฉันทันตสรพงาม	เลิศแล
ศรีหลากเล่ห์โลหคามพ	ดวงเนตร เสวทรเอย
ทนตเทียบทองถองแท	พิลาศล้ำเหลือองพรรณ
หกศอกสูง เศษชำ	สามอง คุลีแฮ
ยลแงงามพิศวง	สุคอง
เสมอสารสมิทิมง	คดอาศน์ อินทรเอย
ควรรุพาพะนาง	ที่นั่งเจ้าจักรพาพ ²

องค์นี้พนธ์เปรียบพระบรมฉันทันตซึ่งเป็นพญาช่างในขบวนช่างนำว่า มีสีกายงาม
ประหลาดประหนึ่งสีทองแดง มีดวงตาสีขาว ส่วนงานนั้นมีสีเหลือองประดุจสีทอง มีรูปร่างสูง
ใหญ่ ดูแลงามประดุจพญาช่างสมิทิมาทงคซึ่งเป็นช่างทรงของพระอินทร์ ที่ต้องเปรียบ
พระบรมฉันทันตว่ามีคุณลักษณะเสมอกับพญาช่างสมิทิมาทงค (ช่างเอราวัณ) นั่นก็เพราะคน
ไทยรู้เรื่องช่างเอราวัณ ซึ่งเป็นช่างทรงของพระอินทร์ได้ดีว่าเป็นช่างที่มีความงามและทรง
อำนาจยิ่ง ทั้งยังเป็นพาหนะของบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งคุณความดี คือพระอินทร์อีกด้วย

คู่สามศรีเทียบแท ทินกร
คู่สี่พรรณอัมพร ภาคคล้าย³

¹ เก็บความจาก ชลดา ศิริวิทยาเจริญ, เรื่องเดิม, หน้า 167.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 51

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

โคลง 2 บาทข้างตน เป็นการเปรียบเทียบการแต่งกายของพนักงานเชิญเครื่องสูง ว่า พนักงานคู่ที่สามนั้น แต่งกายสีแดง พนักงานคู่ที่สี่ แต่งกายสีฟ้า แต่แทนที่องค์ผู้มีพระเดชจะกล่าวอย่างตรง ๆ ว่าสีแดงและสีฟ้า ท่านกลับใช้การเปรียบแทน คือ ใช้ทินกรแทนสีแดง ใช้อัมพรแทนสีฟ้า

ลักษณะการเปรียบเทียบในวรรณคดีเรื่องนี้ ส่วนใหญ่เป็นการเปรียบเทียบเชิงอุปมา¹ และมักจะยกเอาตัวอย่างสิ่งที่สังเกตเห็นได้ง่าย ๆ มาเป็นตัวเปรียบเทียบ เช่น เปรียบสีแดงเหมือนสีพระอาทิตย์ และเปรียบสีฟ้าเหมือนท้องฟ้า ดังตัวอย่างที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในโคลงข้างตน

5.3.4 ภาพพจน์ หมายถึง ถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพ นับเป็นกลวิธีที่ผู้ประพันธ์ใช้ถ้อยคำซึ่งทำให้ผู้อ่านนึกถึงภาพที่ถ่ายแบบไปจากความนึกคิดของผู้ประพันธ์ ทั้งนี้เพราะถ้อยคำของผู้ประพันธ์นั้นจะเป็นเหมือนกระจกเงาส่องภาพแห่งความรู้สึกนึกคิดที่ผู้ประพันธ์ต้องการถ่ายทอดไปยังผู้อ่าน² ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเรื่องภาพพจน์จึงนับเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในวรรณคดี เพราะการเรียงถ้อยคำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจและเห็นภาพตามที่กวีต้องการนั้น กวีจำเป็นต้องหาถ้อยคำและกลวิธีที่จะสื่อความเข้าใจแก่ผู้อ่านในทางที่สุด โดยทำให้อ่านมองตัวหนังสือแล้วมองเห็นภาพตามไปด้วย การมองเห็นภาพในถ้อยคำตามจินตนาของกวีได้ย่อมทำให้อ่านเข้าใจถึงความคิดของกวีได้ว่า กวีมีความคิดอย่างไร มีความซาบซึ้งในเนื้อหาตอนนั้น ๆ อย่างไรบ้าง การมองเห็นภาพจึงเป็นเสมือนกุญแจที่ช่วยไขปัญหาของผู้อ่านให้

¹ ความเปรียบอุปมา (simile) คือความเปรียบซึ่งมีคำว่า เฉก เช่น กลเหมือน คูกิ่ง หรือ แม่น ฯลฯ เป็นตัวเชื่อม บางครั้งกวีอาจจะไม่ได้คำเหล่านี้ลงไปก็ได้โดยละไว้ในฐานที่เข้าใจกัน

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วิทยาวรรณกรรม (พระนคร: โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์, 2514), หน้า 59 - 60.

เขาถึงแก่นแท้ของเรื่องรวมทั้งช่วยให้เข้าใจความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ในถ้อยคำนั้น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

ในวรรณคดีลิลิตาเรื่องนี้ มีการใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพอยู่หลายตอน เช่น :-

ผู้ภูสามชั้นต่าง	ต่างศรี
คำคอนแดงเตียวชี่	รวงเรียว
พันพาพมฤคจามรี	แลหลาก พรรณพอ
พายุพัดสลัดเฟื่องเฟื่อย	ยาบย่อยยลไสว ¹

องค์ผู้พันพรรณาให้เห็นภาพของผู้ซึ่งผู้ที่อยู่ที่สวนของพลเค็นเท้าในกระบวนพยุหยาตราถอย ทางสถลมารคว่า ผู้นั้นผู้เป็นสามชั้น มีสีต่าง ๆ กัน เช่น คำ ขาว แดง เขียว ผู้เหล่านั้นท่ามาจากขนสัตว์หลายชนิด เวลาลมพัดกระแสมทำให้ชายผู้ซึ่งปล่อยให้หอยลงนั้นพริ้วไหวไปมา

ยอดศรีศักดิ์ออกอาง	นามหมอ
เกลองคชกคชอต่อ	ชี่ล้อย
ทวนมาศพินชุนขอ	อยู่ทาม กลางเฮย
ความขยับขยับบาทตอย	ไตเตาเหยาหล ²

โคลงบาทสุดท้าย ให้ภาพของความขยับซึ่งขยับเท้ากระตุ้นเตือนให้ขางค่อย ๆ ย่างเท้าก้าวตามไปอย่างช้า ๆ การใช้เสียง ค. ในอาภักปกริยาของขาง ทำให้มองเห็นภาพการเคลื่อนไหวซึ่งค่อยเป็นค่อยไป คือ ไท เต่า ไทและตอย ส่วนคำว่า เหยา ให้ภาพของการก้าวเดินที่ค่อยเร่งความเร็วขึ้นคืออาการวิ่งอย่างยกเท้าก้าวช้า ๆ เร็วกว่าเดิน

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 110.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

ถัดองครักษ์ไพร่หลวง ปวงตองแหขบวนละหมู่ หาคู่ถือขงมกร
 สิบตนจรยะโย ใสเสนาภูเสื้อ¹
 โยโยไคร่ธยางค์ เหยาเหยา ย่างเฮย
 ยাত্রยาทรบาทหอนกระชั้น ขวงเทาทาเสมอ²

คำว่า ยะโย โยโย เหยาเหยา ยাত্রยาทร ล้วนแล้วแต่เป็นคำที่ใ้ภาพ
 ของการเดิน โยโย เป็นลักษณะของการก้าวเดินช้า ๆ อย่างเป็นแถวเป็นแนว เหยา
 เหยา ใ้ภาพของการเดินที่ค่อยเร็ว ๆ ขึ้น ส่วนยাত্রยาทรนั้น ใ้ภาพของการเดินที่
 เป็นไปในลักษณะของรูปกระบวน

พลพายแแต่กกลัน	มอญมาน แขนา
สรพริกเพียบเรียบเรียงตั้ง	ไหลพร้อมเพียงพาย ³
ผีพายกายอาอาจ	เรือกลอง
ตกแแต่ตามทำนอง	ชนาคัน
พร้อมพริ้งพริยลาลอง	แลล่ำ
ยกไหลไลยวาวกระชั้น	คลื่นฟุ้งฟองผอย ⁴

โคลงข้างตน แสดงให้เห็นถึงภาพความพร้อมเพรียงของพวกผีพาย ในขณะที่
 ยกพายขึ้นจวงแแต่ละครั้ง และเนื่องจากท่าทางและจังหวะของการพายกระทำเหมือน ๆ กัน
 จึงทำให้มองเห็นการเคลื่อนไหวของหัวไหล ซึ่งเคลื่อนไหวพร้อม ๆ กันในขณะที่ลงมือพาย
 แแต่ละครั้ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

เนื่องนิกรหมื่นขุน กรมภูษรแจจด์ เป็นสารวัดชบวนละสอง
 หนึ่งถือกระบองกลิ้งนาย หนึ่งแสหวายเงือกเงื่อ เลื้อเสนาภูฎลาย
 สวมใส่กายกองกุ หมวกหนังฉลุลายมาศ พินชาคฉาดของพุง
 สองปักนุ่งคาคลาย สพายกระบี่มีกหนึ่ง คั้งนั้นทั้งแปดชบวน
 ประมัญลือบ ทนายฉาย เคนแค้นเคนแค้นหาย ย่างเยื้องจรประจำ
 ชนัดนา¹

รายบทนี้ให้ภาพสารวัดในกรมช่างซึ่งเดินนำหน้ากระบวน กระบวนละ 2 นาย
 คนหนึ่งถือกระบองอีกคนหนึ่งถือแสหวาย สวมเลื้อเสนาภูฎ² สวมหมวกหนังฉลุ เป็นลายสี
 ทองพื้นแดงนุ่งสมปัก³ สพายกระบี่มีกหนึ่ง จำนวนสารวัดทั้งสิ้นมีอยู่ 16 นาย ประจำอยู่
 8 กระบวน กระบวนละ 2 นาย

จากตัวอย่างภาพที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของ
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ได้อย่างดียิ่ง แม้เนื้อหาของวรรณคดี
 ลิลิตเรื่องนี้จะไม่เอื้อให้พระองค์ได้ใช้บทพรรณนาตามจินตนาการอย่างอิสระ เช่น วรรณคดี
 เรื่องอื่น ๆ แต่พระองค์ก็ทรงสามารถใช้คำและความที่ก่อให้เกิดโวหารที่แสดงให้เห็นภาพ
 ได้ไม่แพ้บทพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ แต่อย่างใด และถ้าจะลองนำมาเปรียบกับวรรณคดีประเภท
 บทที่ภาพพจน์องเดียวกัน เช่น ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง หรือ บทชมพยุหยาตราเรือของ
 พระยาศรีณรงค์แล้ว จะเห็นว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงใช้บท
 พรรณนาที่ก่อให้เกิดภาพได้ดีกว่ามาก ดังตัวอย่างการพรรณนาภาพที่จะนำมาแสดงให้เห็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

² เสนาภูฎ หมายถึง เครื่องแบบทหารสมัยโบราณ พิมพ์เป็นลายสีรูปสิงห์ขบ
 สำหรับแต่งเช่ากระบวนแหของหลวง

³ สมปัก หมายถึง ผ้าลายหรือผ้ารูปสมัยเก่าสำหรับขุนนางนุ่ง ผ้าเกี่ยวกับเรียก

จริงดังนี้

ตอนพรรณาดึงขุนโจมพลล้าน และขุนสถานพลแสน ซึ่งเป็นขุนม้านำหน้ากระบวน
พยุหยาตราทางสถลมารค

ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง

ขุนโจมพลมิ่งมา	เมืองแมน
ขุนสถานพลแสน	คума
ชงฉานผูกโคมแขวน	คลาคลาค
นำนิกรไปหน้า	รวดริ้วพวงพล ¹

ลิลิตกระบวนแห่พระภคินีพยุหยาตรา

ฝ่ายขุนโจมพลล้าน	เกลองและคานทักษิณ	พาชินทรชื้อรวางมี
วิรุณรัศมีหมื่นเขียว	ชายศรีเคี้ยวคูจกัน	ศรีสรรพางค์สมญา
ขุนอาชาชายคาน	สถานพลแสนเสมอนาม	แต่งเพศสยามทแมงหมัด
เสื่ออัทธลัดสวมอาคม	เจียรบาดคาคสนับเพลา	ชายลิบเอาโอบหิ้ว
ตัวสองขุนน่านำ	ประจำจันพาทย์สำรับ	นับหนึ่งวางหว่างชนัด ²

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรสฯ ทรงพรรณนาภาพของ 2 ขุนม้านำกระบวนได้ชัดเจนกว่า เริ่มตั้งแต่มาที่ใช้เป็น
พาหนะ การแต่งกายและตำแหน่งที่อยู่ประจำในกระบวน

ตอนพรรณาดึงภาพเรือพระที่นั่งทรงในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ก็ทรงพรรณนาให้เห็นภาพได้ชัดเจนกว่าดังนี้.

¹เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 141.

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 7.

พยุหยาตราเรือของพระยาตรัง

ศรีสมรรถไชยอาสน์ทาว	เสด็จทรง
คัจจวิษณูพิมาน	มาศยอย
นายนักสราษถ์อชง	ประนม หน้าแฮ
พลพวกพายทองชอย	ชิดพาย ¹

ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง

ศรีสามารถเลิศล้ำ	ลำทรง
เหมพิมานบรรยงก์	ยาตรเยื่อน
แจกอาศน้อศรองค์	อมเรศ
จากสถานทิพย์เคลื่อน	ลองพามาคิน
ผีพายพายเพริศพยอม	เพราพราย
พายทอครวีตกรกราย	เชิดชอย
นักสราษโบกชงชาย	ไกววาก
โดยคำเนินเรือคลอย	นั่งหน้าประนมกร ²

ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพยุหยาตรา

จึงถึงนาเวศเจ้า	จุธาไท ฆเรศธา
พระที่นั่งชลพิมานไชย	ชื้อชี่
ล้ามาคชนาคันไทร	รัศวัค วาเออย
รจเรขแจกไชยกี้	ฉลุฉนวนลายสุวรรณ

¹พระยาตรัง, เรื่องเคิม, หน้า 115.

²เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเคิม, หน้า 135.

บัลลังก์ต่างตั่งต่าง	บุษบก
ศรีค้ำกั้นยาปก	ปักพร้อม
แฉลวดพิลาศลายนก	กระหนาบแยง พื้นพื่อ
ชั้นขอบเขื่องชายลอม	เลอศล้าสลัปศรี
วิสูตรกาญจน์แก้วกอบกั้น	เวียงวง รอบถา
แหงรัตนบัลลังก์ทรง	กษัตริไช
ตำรวจถื่อชง	นักษราช นานา
หนึ่งราชเส่นหาให้	สถิตย์ท่ายเรือทรง ¹

จากการเปรียบเทียบบทพรรณนาเรือพระที่นั่งในวรรณคดีทั้ง 3 เรื่องดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นว่า ในบทพยุหยาตราเรือของพระยาตรังและในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้น มิได้แสดงภาพของเรือพระที่นั่งทรงแต่อย่างใด เพียงแต่บอกว่าภายในเรือมีพระที่นั่งอันงามคฤวิมานของพระอาทิตย์ มีทหารถือธงอยู่หน้าเรือ ส่วนพวกพลพายก็ถือพายสีทอง ส่วนในลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราานั้น ได้ให้ภาพเรือพระที่นั่งทรงชัดเจนขึ้นอีก คือบอกว่ายาวประมาณ 10 วา มีการตกแต่งลวดลายทองเช่นเรือไชยทั่ว ๆ ไป กลางลำเรือตั้งบัลลังก์กาญญา² มีม่านลอมรอบบัลลังก์ มีตำรวจถื่อชงอยู่หน้าเรือ 1 คน และใ้ห้อยประจำท้ายเรืออีก 1 คน

เกี่ยวกับเรือพระที่นั่งทรงนี้ แม้จะมีข้อแตกต่างกันบ้างตรงที่ในพยุหยาตราเรือของพระยาตรังและในลิลิตเพชรพวงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กล่าวว่า เป็นเรือพระที่นั่งชลพิมานไชย ความจริงแล้ว ทั้งเรือพระที่นั่งศรีสมรรถไชยและเรือพระที่นั่งชลพิมานไชย

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเดิม, หน้า 134

² บัลลังก์กาญญา เป็นบัลลังก์ที่มีหลังคาเป็นรูปประทุนค่อม บนประทุนคาคดควายอย่างคี่และสวยงาม มีศิลปะประกอบควาย การใช้หลังคาค่อมก็เพื่อให้เพรียวลม มีจิว มีม่านทอด และที่สำหรับนั่งราบ หรือนั่งห้อยเท้าอย่างเก๋อีกได้

ต่างก็เป็นเรือที่ใช้ในกระบวนเรือพระราชยาน เค็มทีในกระบวนเพชรพวง ซึ่งเป็นกระบวนพยุหยาตราในสมัยพระนารายณ์นั้น นิยมใช้เรือพระที่นั่งศรีสมรรถไชยเป็นลำทรงส่วนเรือพระที่นั่งชลพิมานไชยนั้น ใช้เป็นเรือคั้งชั้นที่ 5 ในกระบวนเรือพระราชยาน เข้าใจว่า ในสมัยต่อ ๆ มา ทรงเห็นว่าทั้งเรือพระที่นั่งศรีสมรรถไชย และเรือพระที่นั่งชลพิมานไชยต่างก็เป็นเรือพระที่นั่งกั้ง¹ ซึ่งใช้เป็นที่เรือพระราชยาน จึงเปลี่ยนมาทรงเรือพระที่นั่งชลพิมานไชยบ้างตามความเหมาะสม เช่นเดียวกับที่ได้กล่าวไว้ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ว่า "เสด็จทรงที่นั่งครุฑบ้างบางวัน"² และถ้าหากจะยกเอาบทพรรณนาภาพเรือพระที่นั่งชลพิมานไชยในพยุหยาตรา เรือของพระยาตรังและในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มาเปรียบกับบทพรรณนาเรือพระที่นั่งชลพิมานไชย ในลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตรา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ แล้ว จะเห็นว่า ส่วนวนการพรรณนานั้น ยังคงยกกว่ากันอยู่มากทีเดียว ดังตัวอย่าง เช่น

พยุหยาตราเรือของพระยาตรัง กล่าวถึงเรือพระที่นั่งชลพิมานไชยว่า

ชลพิมานไชยคู่จเพียง	พิมพ์สอง กันเอย
ไกรสรมาศโดยคด	ควนเตา
บัลลังก์บุษบกทอง	แถวทอง
ที่จักรกลาเคลลา	คูหลา ³

¹ เรือพระที่นั่งกั้ง คือเรือพระที่นั่งที่ขึ้นทำเนียบเป็นชั้นสูงสุดและไม่โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ไหนประทับเลย เว้นแต่บางครั้ง โปรดเกล้าฯ ให้เรือเชิญผ้าไตรเวลาพระราชทานพระกฐิน หรือพระพุทธรูป เวลาเข้ากระบวนพยุหยาตราทางชลมารคเท่านั้น

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, เรื่องเค็ม, หน้า 136.

³ พระยาตรัง, เรื่องเค็ม, หน้า 114.

ส่วนในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงกล่าวถึงเรือพระที่นั่งชลพินาศไชยว่า : -

ชลพินาศไชยที่ท่า	ระหงฉาย
วันทวันทวยพาย	ต้นเตน
กระแหะกระหนกพราย	เพราเพริศ
ลีลาศลอยลำแหลม	แล่นลำใครเสมอ ¹

แม่พระยาตรังและเจ้าพระคลัง (หน) จะกล่าวถึงเรือพระที่นั่งชลพินาศไชย แต่ลักษณะการให้ภาพก็มีไค้ชัดเจนเท่ากับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสาทรงพรรณนาไว้แต่อย่างใด

¹เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 134.

จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า ภาพพจน์เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ทั้งในการแต่ง และการอ่านวรรณคดี เพราะถ้าวลีโวหารที่ก่อให้เกิดภาพใดมากเท่าใด ย่อมทำให้ผู้อ่าน มีโอกาสเข้าใจและเกิดความซาบซึ้งในเรื่องที่อ่านมากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาถึงการสร้างภาพแล้ว พอจะสรุปได้ดังนี้ :-

1. ลักษณะการสร้างภาพที่ดีนั้น มิใช่เพียงแต่สร้างคำและความให้กระชับเท่านั้น แต่ถ้าวลีจะต้องอาศัยจินตนาการเข้าเป็นส่วนช่วยในการสร้างภาพด้วย จึงจะได้ภาพที่ดีและ สมบูรณ์ที่สุด

2. การสร้างภาพที่ดีนั้น ควรสร้างจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวผู้อ่าน โดยพูดถึงสิ่งที่เป็น รูปธรรมไ้มากกว่าสิ่งที่เป็นนามธรรม เพราะการพูดถึงสิ่งที่ได้พบเห็นอยู่เป็นประจำ ย่อม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจและมองเห็นภาพเหล่านั้นได้ง่ายกว่าสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งมักจะสร้าง ภาพจากจินตนาการ

3. การที่จะตัดสินว่า กวีสร้างภาพได้ดีหรือไม่นั้น มิได้ขึ้นอยู่กับคำ ความ หรือ จินตนาการของกวีแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยความรู้สึกของผู้อ่านเขาประกอบด้วย เพราะการเข้าถึงวรรณคดีใดคตินั้น ผู้อ่านจำต้องสร้างจินตนาการให้คล้อยตามกวีให้มากที่สุด มิฉะนั้นแล้ว ผู้อ่านจะไม่ได้รับรสแท้จากวรรณคดีเท่าที่ควร

4. การสร้างภาพบางครั้ง กวีอาจจะไม่ได้สร้างภาพด้วยวิธีใช้คำที่มีความหมาย ตรงไปตรงมา หากแต่ใช้สัญลักษณ์แทนความหมายที่แท้จริงตามที่กวีต้องการสื่อ จึงเป็น หน้าที่ของผู้อ่านที่จะต้องทำความเข้าใจและตีความหมายสัญลักษณ์นั้นให้ได้เสียก่อน แล้ว ค่อยใช้จินตนาการแต่งเติมเสริมต่อจากสิ่งที่กวีได้สื่อมา จึงจะเกิดความประทับใจส่วนตัวได้

สำหรับภาพในวรรณคดีเรื่องลิลิตกระบวนแห่พระกรูณพยุหยาตราใน กลาวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงมีพระประสงค์ที่จะสร้างภาพกระ- บวนพยุหยาตราให้ชัดเจนทุกชั้นตอน และดูเหมือนพระประสงค์นั้น มีผลสัมฤทธิ์ดังที่ได้อ้าง พระทัยไว้ทุกประการ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงทำให้ผู้อ่านได้รับทั้งภาพและความรู้ ทั้งยัง

ให้ขอคิดอันเป็นสิ่งเตือนใจให้ระลึกถึงความเจริญรุ่งเรืองของไทยในอดีตกาลอีกด้วย แต่เนื่องจากวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธีแห่พระกรฐินพยุหยาตราฯ การที่จะพรรณาสงัดใจจำต้องกระทำในวงที่จำกัด เพราะต้องยึดถือสภาพความเป็นจริงตามเหตุการณ์ เป็นพื้นการพรรณาสงัดใจก็ต้องอยู่ในกฎเกณฑ์ จะพรรณานะอะไรให้เลิศเลอโดยอาศัยจินตนาการมาประกอบอย่างเป็นวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ นั้น ย่อมทำได้ยาก การแต่งวรรณคดีที่มีการบังคับเนื้อหา นั้น ย่อมสร้างความลำบากใจให้ทวีมากทีเดียว เพราะนอกจากจะต้องรักษาเนื้อหาให้ไต่ความตามที่กำหนดแล้ว ยังต้องระมัดระวังในความถูกต้องเป็นพิเศษอีกด้วย และเนื่องจากผู้นิพนธ์ถูกบังคับเกี่ยวกับเรื่องเนื้อหาตัวเอง เจตนาของผู้นิพนธ์จึงมุ่งไปที่กลวิธีของการพรรณานภาพมากกว่าการคำนึงถึงความงาม และความไพเราะอันเกิดจากจินตนาการ แม้การแต่งลิลิตเรื่องนี้จะถูกกำหนดทางด้านเนื้อหา แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ก็ทรงนิพนธ์ลิลิตเรื่องนี้ได้ดีไม่แพ้พระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ยิ่งถ้ามาเทียบกับลักษณะของวรรณคดีประเภทบันทึกภาพสมัยเดียวกันด้วยแล้ว ลิลิตกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราฯ นับว่าเป็นเรื่องที่ให้ภาพได้ดีที่สุด แม้แต่เรื่องสำนวนโวหารวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ก็นับว่าเป็นหนึ่งไม่แพ้เรื่องอื่น ๆ เช่นกัน ทั้งนี้เพราะสำนวนโวหารเหล่านั้นประกอบไปด้วยศิลปะและความปราณีตประณีตขององค์ผู้นิพนธ์ซึ่งทรงกระทำได้ดียิ่ง สมดังพระคำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงยกย่องไว้ในคำนำเรื่องนี้ว่า "พระองค์เป็นจินตกวีไทยอย่างยอดพระองค์หนึ่ง"¹

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, คำนำ.